

Essiivisijaisten tilanilmausten leksikaalistumisjatkumo

EMMI HYNÖNEN

1 Johdanto

Leksikaalistumisella tarkoitetaan useamorfeemisen yksikön tiivistymistä yhtenäisemmäksi, sanamaisemmaksi kokonaisuudeksi; kyseessä on sekä morfologinen että semanttinen kiteytymisilmiö (*Iso suomen kielioppi*, verkkoversio = VISK § 166, ks. myös Häkkinen 1981: 63–65; Karlsson 1983: 246–250). Kuten suuri osa muistakin kielellisistä ilmiöistä, leksikaalistuneisuus on jatkumoluonteista, ja ääripäiden väliin sijoittuva harmaa alue on luokittelun kannalta hankala. Esimerkiksi kognitiivisessa kieliopissa leksikon ja kieliopin suhde käsitetään lähtökohtaisesti jatkumoksi (esim. Langacker 1987: 18). Näin ollen leksikaalistuminen hahmottuu käsitteistysprosessin käännekohtaksi: siinä useammista yksiköistä muodostuu yksi konventionaalinen yksikkö, joka prosessoidaan kokonaisuutena, ei osa osalta (ks. Langacker 2007: 427–428). Konventionaalisen yksikön käsite muistuttaa määritelmänä esimerkiksi leksikaalistumisen perinteistä määritelmää, jonka mukaan leksikaalistumisessa on kyse yksikön vakiintumisesta leksikkoon. Kyseessä ei ole enää (esimerkiksi) lekseemi + suffiksi, vaan kokonaan toinen sana (Koski 1981: 5, 7). Leksikkoon vakiintumista voidaankin tarkastella konventionaalistumisjatkumona, joka voi johtaa vielä kieliopilistumiseen eli kieliopilliseksi merkitsimeksi kehittymiseen (kieliopillistumisesta ks. esim. Meillet 1921; Lehtinen & Laitinen toim. 1997; Heine & Kuteva 2007; Lehmann 2002).

Essiivin merkitykset havainnollistavat hyvin merkityksen jatkumoluonteisuutta: on mahdollista, että alun perin paikkaa ilmaissut sijatunnus on levinnyt temporaalisiin ilmauksiin ja tilanilmauksiin ja lopulta erikoistunut nimenomaan tilanilmauskäyttöön, jolloin muut funktiot ovat jääneet pois produktiivisen sijataivutuksen piiristä (ks. esim. Hakulinen 1979: 101). Toisena vaihtoehtona on ollut se, että ilmaisu-tehtävät ovat jo alkuaankin olleet päällekkäiset (ks. esim. Erkki Itkonen 1966: 264; Onikki-Rantajääskö 2001: 14), mutta niistä konkreettisin, paikan ilmaiseminen, on pudonnut ajan myötä pois produktiivisesta käytöstä. Jopa synkronisesti essiivin tilanilmauskäytön voi analysoida sisältävän paikallis-ajallista merkitystä: tila on itessään eräänlainen paikan ekstensio eli metaforinen merkitys (vrt. Lakoff & Johnson 1980; Onikki-Rantajääskö 2001). Essiivin sijatunnuksen prototyypinen eli merkitys-

yttimeen paikantuva funktio on tilapäisyyteen¹ ja muutokseen viittaavan piirteen lisääminen vartalolekseemin ilmaisemaan luokkaan tai ominaisuuteen.

Tässä artikkelissa käsittelen ensisijaisesti essiivisijaisia kokonaan tai osin leksikaalistuneita lekseemejä, jotka eivät ilmaise puhtaasti sijaintia (*kotona, luona*) tai eutilaviitteistä temporaalisuutta (*ikinä, vuonna*).² Tilalla tarkoitan tässä merkitystä, joka sisältyy essiivin predikoivaan käyttöön (*olla opettajana ~ sairaana*). Essiivimuodossa on kyse (yleensä jollakin tavoin tilapäisestä) sijoittumisesta johonkin luokkaan (esim. opettajana oleminen) tai jonkin ominaisuuden piiriin (esim. sairaana oleminen) (luokka- ja ominaisuuspredikaatiosta essiivin kannalta ks. Pajunen 2000: 37–44; tilan käsitteestä yleisemmin suomen kielen kannalta ks. Pajunen 2001: 97–103). Essiivin ilmaisemaa (yleensä) tilapäistä tilaa voidaan kutsua myös olotilaksi (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 17). Käytän tässä yksinkertaisuuden vuoksi kuitenkin nimitystä essiivisijainen tilanilmaus, sillä toisin kuin sisä- ja ulkopaikallissijoilla, essiivillä ei ole sellaista produktiivisen taivutuksen piiriin kuuluvaa paikkaan viittaavaa käyttöä, jonka osalta käsite *tila* voisi olla ristiriitainen.

Tutkimuksen rajautuminen tilanilmauksiin perustuu siihen, että nimenomaan tilanilmauksissa voidaan ylipäätään tehdä selvä ero leksikaalistuneen ja produktiivisen taivutuksen piiriin kuuluvan muodon välille tai asettaa näitä muotoja jatkumolle; paikan- ja ajanilmauskäyttö eivät enää ole samalla tavalla produktiivisia kuin tilanilmauskäyttö, vaan ne rajautuvat tiettyihin lekseemeihin tai lekseemiryhmiin (esimerkiksi komparatiivisiin paikanilmauksiin ja eräisiin ajankohdanilmauksiin) (ks. esim. Penttilä 1963). Rajankäynti ei kaikissa tapauksissa välttämättä ole aina selvää, sillä paikan, ajan ja tilan ilmaisemisessa on jatkumoluonteisuutta.

Produktiivisen sijaitaivutuksen osana essiivi tuo lekseemiin tilapäisyyskomponentin, jolloin substantiivin luokkaan viittaava merkitys hahmottuu esimerkiksi rooliin viittaavaksi (*Hän on opettajana*), käyttötarkoitukseen eli funktioon viittaavaksi (*Kenkä on vasarana*), fiktiiviseksi (*Koiraa ammuttiin sorsana*) tai simlatiiviseksi eli vertauksenomaiseksi (*Hän ulvoi sutena*). Adjektiivin merkitykseen essiivin tunnus yleensä tuo tilanmuutosmerkityksen (*Hän on kauniina*) tai korostaa sitä (*Hän on iloisena*) (adjektiivien essiivisijaisuudesta ks. Pajunen 2000). Merkityspiirre tulee esiin erityisesti silloin, kun essiivisijainen tilanilmaus on kopulalauseen nominaalisena predikaattina. Essiivi on suomen kielessä myös predikaattikomplementin sija (*toimia opettajana, pitää asiaa selvänä*). Lisäksi essiivisijainen tilanilmaus voi toimia sekundaarisena predikaattina, tarkemmin sanottuna joko vaihtoehtoista tilaa ilmaisevana depiktiivinä (*Hän osallistuu kokoukseen opettajien edustajana*, ks. myös edellä esitetyt erityismerkitykset fiktiivisyys ja simlatiivisuus), kausaationsuhdetta ilmaisevana sirkumstantiaalina (*Opettajana hänellä on pitkät kesälomat* 'Koska hän on opettaja – ') ja aikaan tilan välityk-

1. Tässä artikkelissa käytän essiivin perusmerkityksestä yksinkertaisuuden vuoksi nimitystä *tilapäisyys*. Tilapäisyyden ja muutoksen inherenttiä merkityseroa käsittelevät Pajunen (2000: 41–42) ja Hynönen (tekeillä).

2. Artikkelini on hyötynyt erittäin paljon kahden nimettömän arvioijan paneutuneesta palautteesta, josta olen hyvin kiitollinen. Kiitän myös Marja-Liisa Helasvuota ja Tuomas Huuhoa artikkelini käsikirjoitusversioiden kommentoinnista. Samoin olen kiitollinen kaikille tähän tutkimukseeni perustuvien esitelmien perusteella puheenvuoroja pitäneille kuulijoille. Mahdollisista virheistä olen tietenkin vastuussa itse.

sellä viittaavana temporaalina (*Lapsena minulla oli pitkät kesälomat*).³ Essiivi on myös predikoimattoman lauseenmäärittteen sija (*Onnettomuuden seurauksena talo tuhoutui*). (Jaottelusta tarkemmin ks. Hynönen 2013a, 2013b.)

Tutkimuksen tarkoituksena on nostaa esiin seikkoja, joiden perusteella essiivisijainen lekseemi voidaan luokitella leksikaalistuneeksi, ja tuoda keskusteluun merkityksen eriytymiseen liittyviä seikkoja yhden sijamuodon näkökulmasta. Essiivisijaiset leksikaalistumat poikkeavat produktiivisen taivutuksen piiriin kuuluvista muodoista monin tavoin: poikkeamat ovat niin muotoon kuin merkitykseenkin liittyviä. Tarkastelun pohjana on aineisto, jota tässä artikkelissa hyödynnetään etupäässä deskriptiivisesti.

2 Aineisto ja menetelmä

Olen hakenut aineistooni kaikentyyppiset essiivisijaiset leksikaalistumat Lauseopin arkistosta (LA), *Nykysuomen sanakirjasta* (NS), *Ison suomen kieliopin* verkkoversiosta (VISK), *Kielitoimiston sanakirjasta* (KS, verkkoversio 2011) ja tuoreehkosta fraasi-sanakirjasta *Suurella sydämellä ihan sikana* (SSIS). Tämä systemaattisesti kerätty aineisto sisältää 322 essiivisijaista lekseemiä, joista 79 ilmaisee ensisijaisesti paikkaa ja 25 ajankohtaa. Ensisijaisesti tilaa ilmaiseviksi on tulkittavissa lekseemeistä 210. Lopuille 8:lle ei voi määrittää ensisijaista merkitystä (esim. *myötyrinä* 'kokonaan, ainiaaksi'). Kokoamisprosessiin on vaikuttanut aineiston muoto: LA:n haussa ovat mukana tutkimusaineistoni hakuhetkellä siinä essiivisijaisiksi tulkitut lekseemit, joista olen aineistoon valinnut tässä luvussa käsiteltäviä leksikaalistumsindikaattoreita sisältävät tapaukset. NS:n aineiston olen kerännyt poimimalla *Suomen kielen käänteissanakirjan* (Tuomi 1980) sisältämät essiivisijaiset muodot.

VISK:n ohella olen käyttänyt myös KS:sta verkkoversiota, joihin on ollut mahdollista kohdistaa sijapäätettä koskevia hakuja: VISK:n tulokset ovat luvuista, jotka käsittelevät adverbija adpositioita (§ 646 – § 712). VISK on tuottanut lähinnä esiintymiä, jotka se tulkitsee osassa funktioitaan itsenäisen lekseemin veroisiksi silloin, kun sanakirjat eivät tällaista leksikaalistuneisuuden astetta ota esiin. KS:n Mot-sanakirjastoversiosta (2.0) olen ottanut selvästi muotonsa perusteella leksikaalistumiksi tulkittavien hakusanojen ohessa mukaan leksikaalistuneisuuden ja produktiivisuuden rajalla olevia

3. Essiivisijaisten tilanilmausten syntaktinen luokittelu perustuu tässä kielitypologiseen jaotteluun, joka on käytössä esimerkiksi meneillään olevassa Typology of the Uralic Essive -projektissa (Casper de Groot ja tutkimusryhmä; vrt. Nichols 1978; Himmelmann & Schultze-Berndt 2005; Schroeder, Hentschel & Boeder toim. 2008). (Projektin kuvaus on osoitteessa <http://grammar2013.ut.ee/theme-sessions/uralic-essive/>.) Luokittelutapa on täysin hyödynnettävissä suomen essiivin kuvauksessa, mikä käy ilmi tulevasta väitöskirjastani (Hynönen, tekeillä). Depiktiivin käsitettä on esimerkiksi essiivin ja konverbirakenteiden kuvauksessa aiemmin käsitellyt Leinonen (2008). Tutkimus osoittaa, että essiivisijaisia tilanilmauksia käytetään depiktiivisesti esimerkiksi konverbirakenteiden (*olla tekemässä jtk; tehdäkseen jtk*) tapaan (Leinonen 2008: 170). Fennistiikassa essiivisijaiset predikoivat tilanilmaukset on luokiteltu perinteisesti predikatiivadverbiaaleiksi, joskin lauseytimestä irrallisimpia, sivulausemaisii tilanilmauksia (tekstissä mainitun luokittelun sirkumstantiaaleja ja temporaaleja) on kutsuttu myös appositioiksi tai appositioadverbiaaleiksi (ks. esim. Setälä 1919; Alhoniemi 1967; Hakulinen & Karlsson 1979; Vilkuna 2000; VISK § 94; Hynönen 2005, 2010, 2013a).

tapauksia, joissa essiivimuoto ei ole osiensa summa vaan sillä on erityinen merkitys. Osa tapauksista on korkeintaan leksikaalistumassa, osa ennemminkin similitiivisuutta ilmaisevia. KS:n haku on kohdistunut sen verkkoversioon siten, että hakuterminä on ollut lekseeminloppuinen *-nA* eli *<*na_>*; olen myös hakenut erikseen vastaavat possessiivisuffiksilliset ja etuvokaaliset muodot. Haku on kohdistunut varsinaisten hakusanojen lisäksi sana-artikkelien sisältöön. Aineistoon ovat päässeet sanat, jotka esiintyvät itsenäisenä, taipumattomaksi tai vaillinaisesti taipuvaksi merkittynä hakusanana tai taipuvan kantalekseemin merkitysten joukossa siten, että niille on annettu oma erikoismerkitys.

SSIS täydentää aineistoani sellaisilla etupäässä merkitykseltään kiteytyneillä tapauksilla, jotka eivät syystä tai toisesta ole mukana KS:ssa. Kyse on siis lähinnä tapauksista, joissa essiivisijaisen lekseemin merkitys on erikoistunut, vaikka sana on leksikaalisilta ominaisuuksiltaan produktiivisen taivutuksen piiriin kuuluvan kaltainen. Olen ottanut systemaattisuuden nimissä aineistoon kaikki essiivisijaiset muodot. Sekä KS:n että SSIS:n esiintymistä varsinaisiin leksikaalistumisjatkumotapauksiin kuuluvat ne lekseemit, joissa essiivissä olevaa tilanilmausta ei voi luontevasti käyttää nominatiivimuotoisena vastaaventyypissä merkityksessä tai rakenteessa. Tällaisia esiintymiä edustaa esimerkiksi *pää (valvomisesta) tohelona* (?*pää* [on] *valvomisesta tohelo*), kun taas pois rajautuu esimerkiksi *rikkana ~ rikka rokassa*. Vastaavasti leksikaalistuneeksi ei voi tulkita essiivisijaisia idiomirakenteissa esiintyviä selviä rektiötäydennyksiä (*pitää narrinaan ~ pilkkanaan*). Rajatapauksina mukana ovat kuitenkin esiintymät, joissa sanakirjaan hyväksytty merkitys edustaa vakiintunutta similitiivista, metaforista tai metonymista ekstensiota (*mieli matalana, levitä kulovalkeana*).

Osan esimerkeistä, jotka täydentävät varsinaista aineistoani, olen kerännyt Helsingin Sanomien verkkoarkistosta (= HS). LA:n aineiston ja HS:n esimerkit olen valinnut siten, että ne olisi mahdollista luokitella leksikaalistuneiksi samojen periaatteiden mukaan kuin NS:n, VISK:n ja KS:n tapaukset.

3 Essiivisijaisen lekseemin luokittelu leksikaalistuneeksi

Käsittelen aineistoa leksikaalistumisindikaattoreiksi kutsumieni muuttujien avulla. Nämä indikaattorit olen määritellyt aineiston pohjalta ja samalla hyödyntänyt aiempaa tutkimusta, joka käy ilmi kutakin indikaattoria käsittelevässä alaluvussa. Toisin sanoen ne pohjautuvat jo aiemmasta tutkimuksesta esiin tulleisiin havaintoihin, mutta olen yhdistänyt ne ja soveltanut niitä nimenomaan essiivisijajan kuvaukseen. Leksikaalistuneeksi essiivisijainen lekseemi voidaan tulkita, jos se sisältää yhden tai useampia seuraavista leksikaalistumisindikaattoreista:

- 1) Paikkaan viittaava merkitys⁴ (erityisesti vertailua ilmaisevat): *kotona, luona*.

4. Paikanilmauskäyttöä käsittelevät laajemmin Penttilä (1963: § 249) ja Hakulinen (1979: 101), ja sen epäproduktiivisuuteen kiinnittävät huomiota esim. Tuomikoski (1973: 204) ja Alhoniemi (1988). Vertailua ilmaisevia paikanilmauksia ovat esimerkiksi muodot *rannempana: rannimpana*. Vaikka tämäntyyppisten muotojen muodostaminen on osittain produktiivista, ainakin NS on tulkinut tällaiset vertailumuodot sanakirjalekseemeiksi.

- 2) Konsonanttivartalo: *avoinna, täynnä* (< *täyt-nä*).
- 3) Vajaaparadigmisille paikallissijaisille olotilanilmauksille⁵ ominaiset piirteet (omistusliite, monikon tunnus): *leveänään, yksinään*.
- 4) Nominatiivimuodon puuttuminen: *kuoliaana* (: *kuoliaaksi; *kuolias*).
- 5) Hämärtynyt merkityssuhde eli lekseemin ja essiivin merkityksen yhdistelmä ei ole osien summa: *sikana* 'paljon, kovasti', *raskaana* 'gravidit'.
- 6) Kieliopillistumisjatkumoon kuuluminen eli adpositioksi tai partikkeliksi kiteytyminen: *täynnä, seurauksena, ynnä*.

Ensimmäisenä mainittu paikkamerkitys ei sisälly tämän tutkimuksen kohteena oleviin tilanilmauksiin, mutta mainitsen sen tässä diakronisista syistä. Tutkimus keskittyy kuitenkin indikaattoreihin 2–6, jotka liittyvät nimenomaan tilamerkitykseen. Leksikaalistunut essiivisana on joko morfologisesti opaakki, toisin sanoen kielenkäyttäjän on vaikeaa tai mahdotonta erottaa essiivin tunnusta ja sanavartaloa toisistaan, tai semanttisesti opaakki, eli sanan merkitys ei ole sen osien summa, tai molempia (leksikaalistumisen määrittelemisestä ks. esim. Häkkinen 1981; Koski 1981; VISK § 166). Poikkeuksia tästä säännöstä ovat paikanilmaukset (indikaattori 1), jotka sellaisinaan voidaan luokitella leksikaalistumiksi essiivin paikkaan viittaavan käytön epäproduktiivisuuden takia. Opaakkiussäännön ulottamista vajaaparadigmisiin muotoihin voi myös pitää kyseenalaisena: mikäli perusmuotoa ei voi eristää, hypoteettisen perusmuodon leksikaalinen merkitys jää spekulatiiviseksi. Ongelmana on myös se, että erityisesti semanttinen läpinäkyvyys on essiivissä usein tulkinnanvaraista: essiivisijan keskeisin käyttötapa eli tilan ilmaiseminen on itsessäänkin varsin abstrakti ja moniulotteinen. Muutoinkin taivutus-tunnukset ovat usein monifunktioisia siten, että osa funktioista on abstrakteja, jolloin voi olla vaikeaa määrittellä lekseemin ja taivutustunnuksen sisältävän kokonaisuuden leksikaalistuneisuuden astetta pelkän kokonaismerkityksen perusteella. Toisaalta essiivi on taivutustunnukseksi vähäfunktioinen, koska sillä on vain yksi täysin produktiivinen funktio.⁶

Yleisellä tasolla leksikaalistuneisuusindikaattoriksi sopivat lukukongruenssin puuttuminen ja hylkiminen. Yleisillä paikallissijoilla luku on kuitenkin kompleksinen luokittelukriteeri. Essiivissä, translatiivissa ja tilasta poistumista ilmaisevissa elatiivitapauksissa on yleistä, että tilanilmaisoin on yksikössä silloinkin, kun entiteetti, jonka tilaa tilanilmaisoin predikoi, on koodattu monikkomuotoiseksi (ks. esim. Penttilä 1963: § 406; Räsänen 2007). Samoin voidaan havaita, että vain hyvin harvat essiivisijaiset leksikaalistumat ilmaisevat selvästi roolia tai funktiota. Esimerkiksi tällaisesta erikois-

⁵ Aiheesta laajemmin ks. Onikki-Rantajääskö (2001 ja 2006).

⁶ Ajankohdan ilmaiseminen on produktiivisuuden käsitteen kannalta mutkikas ilmiö, joka on erittäin säännönmukaista. Kysymyksessä ei kuitenkaan ole jäännöksettömästi lueteltavissa oleva lekseemijoukko, jollaisen essiivisijaiset paikanilmaukset käytännössä muodostavat.

tapauksesta sopii rakennetyyppi *leikki leikkinä*, johon sisältyy funktiomerkityksen lisäksi tilanteen tulkintaan liittyvä implikaatio.

Sanaluokittain tilanilmausryhmät jakautuvat siten, että leksikaalistumisindikaattoreita 3–4 edustavat tapaukset määrittävät adverbiksi, mikäli niitä voidaan pitää leksikaalistuneina: jatkumoluonteisuuteen kuuluu sekin, että aukotonta luokitte-lua taivutusmuodoksi ja adverbiksi ei pyritä tekemään (adverbiksi määrittymisestä ks. esim. Ahlman 1933; Tuomikoski 1973; ISK 2004: § 646). Indikaattorin 6 piiriin kuuluvia tapauksia leimaa puolestaan siirtymä kohti kieliopillisempaa kategoriaa: kyse on adposiatioista tai partikkeleista, jotka muistuttavat syntaktiselta käyttäytymiseltään ja abstraktilta merkitykseltään kieliopin piiriin kuuluvia merkitsimiä. Tämän vuoksi kutsun indikaattoria *kieliopillistumisjatkumoon kuulumiseksi*. Indikaattori 2 ei ole sanaluokkaspesifinen, ja indikaattori 5 ilmentää sanaluokkakategorioiden harmaata aluetta, sillä merkityksen kapeneminen ei välttämättä tarkoita sitä, että sana ei enää hahmotu taivutusmuodoksi vaan yhdeksi lekseemiksi. Merkityksen erikoistuminen siirtää sanan kuitenkin leksikaalistumisjatkumoon.

3.1 Konsonanttivartaloisuus

Varsin selvänä morfofonologisena leksikaalistumisindikaattorina toimii se, että essiivimuodossa käytetään konsonanttivartaloa, mikäli lekseemillä sellainen on. Hyvä esimerkki on paikanilmauksesta myös abstraktiksi tilanilmaukseksi muuttunut *lähinnä* (*Häntä harmitti lähinnä kaiteiden rikkoutuminen*). Syynä konsonanttivartalon ja leksikaalistumisen kytkökseen on se, että essiivimuodon konsonanttivartaloisuus on nyky-yleiskielen produktiivisesta essiivitaivutuksesta väistynyt piirre. Samantyyppinen kehityskulku on meneillään monissa muissakin taivutusmuodoissa (allomorfiien suhteista ks. Paunonen 1976). Konsonanttivartaloa käytettiin essiivitaivutuksessa vanhassa kirjasuomessa (ks. esim. Häkkinen 2002: 69), ja sitä esiintyy edelleen eräissä murteissa. Vielä E. A. Saarimaan (1930: 22–23) oikeakielisyysohjeissa konsonanttivartalo mainittiin sanakohtaisesti mahdollisena myös huolitellussa yleiskielessä useille lekseemeille (*kevät, terve, lapsi, ruis, sees* sekä superlatiivi- ja karitiivimuodot). Taivutus-päite ja sanavartalo ovat tällaisissa tapauksissa usein helposti tunnistettavissa, mutta konsonanttivartaloisten tapausten sijoittuminen (kognitiivisen kieliopin termin) yksikön asemaan on useimmilla suomen kielen puhujilla todennäköistä sen vuoksi, että essiivin konsonanttivartaloinen muodostustapa ei ole aktiivisessa käytössä. Hankalasti essiivisijaisiksi tunnistuvat hyvin opaakit tapaukset ovat morfologisesta näkökulmasta selvimmin yksikön asemassa.

Essiivin tunnus voi assimiloitua vartalon viimeiseen konsonanttiin tai konsonantti essiivin tunnuksen *n*:ään. Periaatteessa olisi mahdollista, että myös konsonanttivartaloisista muodoista olisi rinnakkain olemassa sekä assimiloimaton että assimiloitunut muoto, koska eri tavoin muodostetut, eri merkityksiä edustavat saman lekseemin essiivimuodot ovat kuitenkin mahdollisia (ks. lukua 5). Produktiivisessa konsonanttivartaloisten lekseemien essiivitaivutuksessa rinnakkaismuotoja on esiintynyt sekä murteissa että kirjakielessä (esim. 1–2):

- (1) No kyllä / kyllä minä oon siihenniis syntii osalline että / kyllä minä jonkun kerran kävin / **nuorra mie(henä)**. (LA Tervo: 353:3)⁷
- (2) Europan lapset saa **nuorna** jo harmajat hapset, kirjoitti Eino Leino vanhana. (HS 23.8.2003)

Esimerkki 1 on savolaismurteiden alueelta. LA:n aineistossa *nuorra* esiintyy 7 kertaa ja *nuorna* kerran. LA:n aineiston toinen tämäntyyppinen rinnakkaismuototapaus on *valmis* : *valmisna* ~ *valmissa*. Kirjakieleen kuuluva esimerkki 2 on Helsingin Sanomissa julkaistu sitaatti Eino Leinon runosta *Europan lapsi* (1924), eli se ei edusta nykytilannetta, jossa konsonanttivartaloisia taiputusmuodoiksi tulkittavia tapauksia esiintyy vain vanhahtavaa tyyliä tavoiteltaessa ja siinäkin yleensä spesifeissä konteksteissa (erityisesti *nuorna miesnä*, *nuorna* ~ *nuorra vitsa väännettävä*). Penttilän (1963: § 164) mukaan konsonanttivartaloiset muodot ovat (teoksen laatimisajankohtana olleet) muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta harvinaisia ja niitä on tavattu vain runokielessä ja sananparsissa.⁸ Hakulinen (1979: 80) mainitsee harvinaistuvien tai lähes kadonneiden konsonanttivartaloisten muotojen esiintyvän ”joissakin kiinteissä puheentavoissa yleiskielessäkin – tällöin merkitykseltään joskus hiukan eriytyneinä – taikka sitten murteissa, kansanrunoudessa tai vanhassa kirjakielessä”.⁹ Tällä vuosituhannella ainakin Ikola (2001: 29) on huomauttanut, että konsonanttivartaloa ei enää essiivimuodossa produktiivisesti yleiskielessä käytetä. Konsonanttivartalon harvinaisuuden todentaa lisäksi LA:n yleiskielen aineisto, jossa konsonanttivartaloiset muodot ovat selkeitä leksikaalistumia. LA:n murrekorpuksessa produktiivista konsonanttivartalon essiivitaiputuskäyttöä esiintyy hyvin satunnaisesti: tapauksia on kuitenkin useita erityisesti savolaismurteissa ja pohjalaismurteissa, joitakin myös hämäläismurteissa. (Kaksi-vartaloisuudesta ks. myös esim. VISK § 55.)

Myöskään LA:n korpukseni konsonanttivartaloisia essiivimuotoja sisältävät murteet – eli yksittäiset informantitkaan – eivät käytä konsonanttivartaloisia muotoja systemaattisesti. Lähihistoriallisesta näkökulmasta tapaukset edustavat kuitenkin osit-

7. Lauseopin arkiston esimerkkejä olen yksinkertaistanut jättämällä pois painoon viittaavat *-tarkkeet.

8. Penttilä (1963: § 164) luettelee joukon konsonanttivartaloisia, suurimmaksi osaksi harvinaisia essiivitapauksia: nominatiivissa *i*:hin loppuvat *jou(t)si* : *jousna*, *kuusi* : *kuunna*, *lapsi* : *lasna* ~ *lassa*, *moni* : *monna*, *neiti* : *neinnä*, *nuori* : *nuorna* ~ *nuorra*, *pieni* : *piennä*, *puoli* : *puolla*, *susi* : *sunna*, *suuri* : *suurna*, *tyyni* : *tyynnä*, *täysi* : *täynnä*, *uusi* : *uunna*, *viisi* : *viinnä*, *vuosi* : *vuonna*, *yksi* : *ynnä*; nominatiivissa *e*:hen loppuva *terve* : *tervennä*; konsonanttiloppuiset *tytär* : *tytärnä* (ja saman mallin mukaan essiivissä taipuvat) *huomen*, *paimen*, *tyven*, *avoin*, *eläin*, *morsian*, *sydän* (erityisesti ajanilmauksissa, kuten *yösydän*), *särvin*, *valtoin*, *lämmin*, *seitsen*, *jänis*, *vanhus*, *veres*, *armas*, *autuas*, *joutilas*, *kuningas*, *paras*, *uros*, *ylväs*, *kolmas* (: *kolmanna*), *mones*, *mies* (: *miessä* ~ *miesnä*), *-nen*-loppuiset *ainainen* : *ainaisna* (ja saman mallin mukaan essiivissä taipuvat) *huominen*, *ihminen*, *kesäinen*, *kolmioinen*, *nainen*, *pahainen*, *petäjäinen*, *pituinen*, *toinen* (myös muoto *toissa*), *tuonnoinen* ja *viimeinen*. Mukana on myös joukko superlatiivi-, karitiivi- ja partitiivimuotoja. Monella mainituista lekseemeistä esitetään rinnakkaismuotona vokaalivartaloisen variantti. Osassa tapauksista mainitaan esimerkki; nämä esimerkit ovat sanontoja ja poimintoja 1800–1900-luvun taitteen kirjailijoiden teksteistä.

9. Hakulinen (1979: 80) ei erittele, missä määrin tämä pitää paikkansa nimenomaan essiivin osalta, mutta esimerkeistä merkittävä osa on nimenomaan essiivitapauksia (esimerkiksi *mon-na* 'monena', *uun-na* 'uutena', *ven-nä* 'vetenä').

taista produktiivisuutta. Savolaismurteissa ilmiön pidemmän säilymisen yksi selitysvaihtoehto on se, että niissä konsonanttivartalo on aineistossani edelleen monin paikoin käytössä liittotempusten essiivisissä partisiippimuodoissa (*sanon[na] ~ sanonunna, tehnä ~ tehny[n]ä*; ks. tarkemmin Larjavaara 1995). Nämä muodot myös mutkistavat konsonanttivartaloisuuden käyttöä leksikaalistumisindikaattorina, sillä liittotempusten partisiippimuotojen voi katsoa edustavan hyvinkin produktiivista taivutusta. Toisaalta liittomuotojen partisiipit ovat myös sillä tavoin ”kivettyneitä”, että ne eivät predikatiivina toimivan partisiipin tavoin noudata nominatiivi-partitiivivaihtelua.

Leksikaalistuneisuuden asteen ja täten myös taivutusmuoto–leksikaalistuma-luokittelun kannalta kiinnostava tapaus on tilaa ilmaiseva *avoinna*¹⁰, jossa leksikaalistumisindikaattorina on konsonanttivartalo. *avoinna* hahmottuu morfologisesta näkökulmasta leksikaalistumaksi konsonanttivartalon vuoksi, mutta mielenkiintoista on se, että *avoinna*-leksikaalistuman suhde kantalekseemiin *avoin* on hyvin samantapainen kuin muiden dimensiota ilmaisevien adjektiivien nominatiivi- ja essiivimuodon suhde: essiivin pääte tuo dimensionilmaukseen tilapäisyyskomponentin. (*Paidan kaulus on avoin ~ avoimena ~ avoinna*, ks. Pajunen 2000: 68). Myös KS yhdistää *avoinna*-muodon *avoin*-adjektiiviin (KS s. v. *avoin*). *avoinna* haastaakin esittämani morfologisen leksikaalistumisindikaattorin kategorisuuden: *avoinna* osoittaa, että konsonanttivartaloinen essiivimuoto voi merkitykseltään olla produktiivisen sija-taivutuksen mukaan tuotetun kaltainen. Tässäkin on siis kyse jatkumosta, mutta luokittelun *avoinna*-muodon kuitenkin rakenteensa takia ainakin osittaisesti leksikaalistuneeksi, sillä sen käyttö eroaa jonkin verran – joskin vähäisesti – produktiivisen sija-taivutuksen piiriin kuuluvan *avoimena*-muodon käytöstä. Käsittelen *avoin*-tapauksia tarkemmin luvussa 4.

3.2 Paikallissijaisille olotilanilmauksille ominaiset piirteet

Konsonanttivartaloisuuden lisäksi toinen poikkeukselliseen muotoon liittyvä leksikaalistumisindikaattori on se, että essiivisijaisen taivutusmuodon ohella lekseemi sisältää vajaaparadigmajaisille paikallissijaisille olotilanilmauksille (*pitkällään, häpeissään*) ominaisia erityispiirteitä¹¹ (ks. tarkemmin Hakulinen 1979: 532–533; Onikki-Rantajääskö 2001: 43–45). Essiivisijaisten leksikaalistumisissa näitä ovat possessiivisuffiksi ja monikon tunnus (*yks-i-nä-än*). Näistä selvästi yleisempi on possessiivisuffiksi. Monilla ryhmän lekseemeistä on myös possessiivisuffiksiton rinnakkaismuoto (*noronaan ~ norona*).

Sisä- ja ulkopaikallissijaiset olotilanilmaukset ovat ryhmä, joka on käyttönsä (ja siten myös merkityksensä) puolesta lähellä yleisten paikallissijojen ensisijaista käyttötapaa eli tilapäisen tilan ilmaisemista. Suurimmalta osalta essiivisijaisten, produktii-

10. *avoin*-lekseemin merkityksistä ks. myös Parvinen 1994.

11. Paikallissijaisten olotilanilmausten määrittely ei kuitenkaan ole muoto- vaan funktiolähtöistä. Monet muotopiirteet ovat frekventtejä ryhmässä, mutta niiden esiintyvyys vaihtelee. (Onikki-Rantajääskö 2001: 17.)

vista taivutusta edustavien tilanilmausten ja inessiivi- tai adessiivimuotoisten olotilanilmausten välillä ei kuitenkaan esiinny käyttötapojen päällekkäisyyttä: Onikki-Rantajääskön (2001: 248) mukaan käytöt ovat pääosin erilliset ja merkitykset toisistaan poikkeavat, mutta erityisesti dimension ja keskinäisen sijainnin ilmauksissa vaapaata vaihtelua esiintyy (esim. *erinään* : *erillään*; ks. myös Pajunen 2000: 79). Olotilanilmauksen essiivisijaisuus on harvinaista, ja se mahdollisesti edustaa jännettä josta-kin vanhemmasta, eriytymättömästä ajasta (Onikki-Rantajääskö 2001: 246). Essiivi- ja translatiivisijaisilla olotilanilmauksilla voikin olla sisä- tai ulkopaikallissijainen rinnakkaismuoto, jos se on kantalekseemin merkityksen puolesta mahdollinen. Alla ovat kaikki aineistoni olotilanilmauksiin liittyviä morfologisia piirteitä sisältävät essiivisijaiset tilanilmaukset¹²:

hyvänään (pitää hyvänään), *hätinä* 'hädin tuskin', *hölövinnä*¹³, *järkenään* 'kokonaan', *kaikkinaan* 'kaiken kaikkiaan', *kirjavanaan*, *kokonaan*, *kukkuranaan*, *laiskanaan*, *leveänään*, *luokonaan* 'täpötäynnä', *muina miehinä*, *mustanaan*, *myötänään*, *noronaan*, *norosinaan*, *nuoranaan*, *oikeanaan*, *oikoisenaan*, *oikonaan*, *oistonaan* 'oikonaan', *olkinaan*, *piripintanaan*, *pitkänään*, *päntiönään* 'kokonaan, vakituisesti', *päänään* 'päistikkaa', *raakanaan*, *rentonaan*, *rintanaan* 'kokonaan', *sakeanaan*, *sellaisenaan*, *semmoisenaan*, *sinänsä*, *solkenaan*, *sujonaan* 'oikopäätä', *suoranaan*, *torvena* 'virtanaan', *tukkunaan* 'kokonaan', *tulvanaan*, *tuonaan* 'millänsäkään', *tykkänään*, *tykkönään* 'tykkänään', *tällaisenaan*, *valkeanaan*, *valkoisenaan*, *valtoimenaan*, *valtoinaan*, *viljanaan*, *virtanaan*, *vääränään*, *yksinä* 'yksinään', *yksinään*, *yltänään* 'yltä päältä', *ympyriäisenään*.

Luettelo ei selvästikään sisällä kaikkia essiivisijaisia olotilanilmauksia, vaan niitä muodostetaan tilanteittain. Esimerkiksi paljoutta väritse ilmaiseva *mustanaan*-tyyppi on muodostettavissa muistakin väreistä. Myös esimerkiksi LA:n *laiskanaan*- ja *raakanaan*-esiintymien pohjalta on mahdollista tulkita, että *nAAn*-loppuinen olotilanilmaustyyppi on puhutussa kielessä produktiivinen, sillä nämä lekseemit vastaavat merkitykseltään vastaavaa produktiivisen taivutuksen tulosta (*laiskana*, *raakana*). Samoin NS:ssa *rento*-sanana selityksissä esiintyvä *rentonaan* on tulkittu samamerkityksiseksi kuin produktiivisen taivutuksen mukainen *rentona*-muoto, joskin siten, että *rentonaan* voisi ilmaista myös tapaa ('rennosti') (NS s. v. *rento*).

Luettelosta voidaan havaita kielelle luonteenomaista mallinmukaisuutta, jota kutsutaan analogiaksi (ks. esim. Anttila 1977; Esa Itkonen 2005). Analogia on rakenteellisen funktionaalisen samankaltaisuutta (Esa Itkonen mts. 1). Edellä olevassa luettelossa sen esiintymisen voi huomata merkityskeskittymänä. Uusia ryhmään kuuluvia essiivisijaisia leksikaalistumia voidaan muodostaa analogisesti vanhojen pohjalta: esimerkiksi muodon *mustanaan* pohjalta voi samantyyppiseen merkitykseen syntyä uusia lekseemejä

12. Luetteloon eivät sisälly tilanilmaukset, joilla on tilaan viittaamatonta paikan- tai ajanilmauskäyttöä (*erinään*, *läsnä*; *aikanaan* ~ *aikoinaan*), eikä kvasirakenne (*olevina*, *olevinaan*), jonka NS mainitsee hakusanana.

13. *Ei oot tämä elämäjjuuksu eikä / ikä vielä pitkä mut / aejallaan nii joka ottaa vähä varteen mut / joka ei muuta ku laskoo hölövinää ni / kyllä se männöö.* / (LA Lapinlahti: 308:19).

(esim. *valkeanaan*, *punaisenaan* > ?*pinkkinään*). Tätä tulkintaa tukevat myös Onikki-Rantajääskön (Onikki 1997, Onikki-Rantajääskö 2001) paikallissijaisia olotilanilmauksia koskevat tutkimustulokset. Lisäksi voidaan havaita, että tämäntyyppiset muodot eivät välttämättä ole syntaktisesti yhtä monikäyttöisiä kuin produktiivisen taivutuksen piiriin kuuluvat muodot: esimerkiksi paljouden ilmaiseminen rajoittuu pitkälti vaihtoehtoista tilaa ilmaiseviin depiktiiveihin (*Vettä tulee noronaan; Väkeä on mustanaan*).

Semanttisena keskittymänä ryhmässä voi pitää ensinnäkin paljouden ilmaisemista. Paljous voi olla jopa täyttä määrää (*järkenään*, *kokonaan*, *luokonaan*, *rintanaan*, *tukkuunaan*, *tykkänään*) mutta myös esimerkiksi aineen runsautta astian kokoon suhteutettuna (*kukkuranaan*, *piripintanaan*), nesteen runsasta liikehdintää (*noronaan*, *tulvanaan*, *virtanaan*) tai värin intensiteettiä (*valkeanaan*). Toinen, suppeampi keskittymä ovat asennonilmaukset, joilla on paralleleja paikallissijaisissa olotilanilmauksissa (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 91–92):

erinään : erillään
leveänään : leveällä
oikoisenaan ~ *oikonaan* ~ *ojonaan* : *ojossa*, *ojollaan*
pitkänään : *pitkällään*
vääränään : *väärällään*.

Asennonilmauksille *oikeanaan* ja *oistonaan* ei ole samamerkityksistä inessiivi- tai adessiivisijaista paralleelia. Huomionarvoista on, että aineistoni paikallissijaisten olotilanilmausten piirteitä sisältävissä tapauksissa ei ole yhtään ensisijaisesti psyykkistä tilaa ilmaisevaa lekseemiä, ellei edellä mainittuja *laiskanaan*- ja *rentonaan*-muotoja sellaisiksi katsota.

Ryhmään kuuluu periaatteessa myös kompleksisiin verbirakenteisiin lukeutuva kvasirakenne eli *olla tekevinään* -rakenne, jonka kompleksinen pääte sisältää VA-partisiipin ja essiivin tunnuksia sekä yleensä myös possessiivisuffiksia. Yleiskielessä VA-partisiipin ja essiivin tunnuksen välissä on myös monikon tunnus, mutta murteissa sen esiintyvyys vaihtelee siten, että yksiköllisyys on enemmän läntinen ja monikollisuus enemmän itäinen piirre (Salminen 2000: 38). Kvasirakenteen funktiona on yhtäältä esittää tila tai toiminta nonfaktuaalisena tai kontrafaktuaalisena ja toisaalta moniäänisesti kontrastoivasta näkökulmasta (Salminen 1997: 39, 2000: 57; ks. myös VISK § 453). Essiivin tunnus on siis VA-partisiipin tunnuksen ohella ainoa pakollinen osa kvasirakenteen tunnusta, ja sen merkitys suhteutuu kvasirakenteen kokonaismerkitykseen siten, että essiivin ilmaisema tilapäisyys hahmottuu fiktiivisyydeksi ja subjektiivisuudeksi (ks. myös Salminen 2000: 113).

3.3 Nominatiivimuodon puuttuminen

Vahvaa leksikaalisuutta indikoi kantasanaksi hahmottuvan kokonaisuuden epäitensäisyys, joka on luonteeltaan asteittaista ja liittyy usein paikallissijaisille olotilanilmauksille ominaisiin piirteisiin (*koko-na-an*, *keske-nä-än*). Vartalosana voi näissä tapauksissa olla käytössä, mutta osin eri merkityksessä ja vajaaparadigmaisena (*koko* :

kokonaan : *koossa* : *kokoon* : *koolla*) tai hahmotettavissa, mutta NS:n ja KS:n mukaan vain taivutettuna esiintyvä (?*lusu*). Se voi myös olla verbivartalon osa, jolla on vajaa nominintaivutusparadigma (*liiska-*), tai jäädä hahmottomatta (**tykkä*, *valtoimenaan* < ?*valtoin*). Ryhmä on siinä mielessä kiistanalainen ja ”pakeneva”, että moni siihen kuuluvista muodoista esiintyy myös nominatiivisena erityisesti puhutussa kielessä. Indikaattori sisältää siis puuttuvan nominatiivimuodon ohella ajatuksen siitä, että nominatiivi voi olla jollakin tapaa toissijainen suhteessa taivutusmuotoihin.

Vajaaparadigmaiset muodot pyrkivät käytössä täydentymään myös muilla sijoilla, joten monelta niistä nominatiivimuotoja tapaa kielenkäytöstä, vaikka yleiskielen sanakirjat eivät niitä välttämättä tunnista (esim. *liiska*, *tohjo*). Sellaisia tapauksia, joista ei ole lähteenäni olevissa sanakirjoissa¹⁴ nominatiivimuotoa ja jotka eivät itsessään sisällä paikallissijaisten oltilanilmausten erityisiä muotopiirteitä, on aineistossani 12: *kuoliaana*, *liiskana* ~ *pliiskana*, *lusuna*, *mäskänä* ~ *mäsänä*, *ojona* ~ *sojona*, *rysynä* ja *tohjona*. Lisäksi ryhmään voi lukea myös sanaliiton *tuusan nuuskana*, joka hahmottuu usein yhdyssanaksi, ja muodon *katumoina* ’kaduttavana’, joka voi hahmottua monikolliseksi. *ojona* ja *sojona*-muodoilla on sekä sisä- että ulkopaikallissijaiset oltilanilmausparalleelit (*s*)*ojossa* ~ (*s*)*ojolla*. Ne voivat esiintyä myös omistusliitteellisinä. *mäsä* ja *mäskä* esiintyvät nominatiivimuotoisina KS:ssa, mutta eivät NS:ssa.

Selvän semanttisen keskittymän muodostaa muutoksen seurausta olevan ja pysyväksi hahmotettavan ominaisuuden ilmaiseminen: enemmistössä edellä luetelluista muodoista on kyse tuhoutuneesta tilasta, jonka muuttuminen on usein joko mahdotonta tai ainakin hyvin epätodennäköistä.¹⁵ Vartaloilla *kuoliaa-*, (*p*)*liiska-*, *lusu-*, *mäskä-*, *mäsä-*, *rysy-*¹⁶ ja *tohjo-* sekä sanaliitolla *tuusan nuuska-* on erosijaton tilasijataivutus (essiivi ja translatiivi), mikä on odotuksenmukaista pysyvään lopputulokseen viittaavan merkityksen perusteella. Vartaloista *rysy-*, *kuoliaa-* ja *tohjo-* sekä *tuusan nuuska-* ovat kaikkein vähäkäyttöisimmät, sillä ne esiintyvät ainoastaan kahdessa sijassa: *rysy-* essiivissä ja inessiivissä, muut essiivissä ja translatiivissa. *lusu*-vartaloa käytetään viittaamaan tilapäiseen muotoon; tässä käytössä se esiintyy myös paikallissijaisena oltilanilmauksena, jonka taivutusparadigmaan kuuluvat inessiivi ja illatiivi (*hartiat lusu*[*i*]*na* ~ *lusussa* : *lusuun*). Tätä merkitystä NS ei kuitenkaan tunne, ja se lienee peräisin *IU*-alkuisista samaan merkityskenttään kuuluvista, äänneasultaan likeisistä paikallissijaisista oltilanilmauksista (*lutussa*, *luttanassa*, *lysyssä*, *lytyssä*, *lyttänessä*; ks. myös Onikki-Rantajääskö 2001: 157).

kuoliaana-muodolla on erittäin lähimerkityksinen pari *kuolleena*, jolla *kuoliaana*-muoto on mahdollista yleensä korvata ilman, että merkitys muuttuu. *kuoliaana* koros-

14. Tämä tarkoittaa ainoastaan sitä, että KS ja NS eivät luokittele niitä perusmuodoiksi. Perusmuotoja voi tavata myös muista kuin tässä käytetyistä yleiskielen sanakirjoista. *tohjon* vastine *tohju* esiintyy esimerkiksi *Kiihtelysvaaran murteen sanakirjassa* (ks. Nirvi 1981 s. v. *tohju*).

15. Samaan merkityskenttään paikantuvat myös *murskana* ja *pirstana*: NS mainitsee tilasijataivutusmuodot omana kohtanaan nominatiivimuotojen yhteydessä, joten muodot kuuluvat ennemminkin merkityssuhteeltaan hämärtyneisiin tapauksiin (NS s. v. *murska* ja s. v. *pirsta*). Kummallakin vartalolla on myös verbitaivutus. Vastaavasti myös *liiska-* on käytössä nominatiivimuotonakin, minkä voi havaita esimerkiksi internethaulla.

16. Tässä on kyse NS:n mukaan melko harvinaisesta vajaaparadigmaisesta *rysy*-vartalosta, joka viittaa *murskana* olemiseen, ei nujakointiin viittaavasta *rysy*-lekseemistä.

taa kuitenkin enemmän tilanmuutosmerkitystä, joten se ei sovi *kuolleena*-partisiipin tilalle sellaisiin lauseisiin, joissa viitataan tilan kestoon (**Hän on ollut kuoliaana jo 12 vuotta*). Vastaavien translatiivien reviirot ovat selvemmat: korrelaatin tilanmuutokseen viittaavissa resultatiivirakenteissa käytetään yleisesti *kuoliaaksi*-muotoa (*Mies hakattiin kuoliaaksi*), joka ei sovi muihin translatiivivaativiin rakenteisiin (**Mies todettiin kuoliaaksi*).

(p)*liiska-* on käytössä verbivartalona (*liiskata, liiskaantua/liiskautua*). Nominaalisena tilanilmauksena *liiskana* merkitsee jotakuinkin samaa kuin *liiskattuna* tai *liiskaantuneena/liiskautuneena*; nominaalinen predikaatio ei ota kantaa siihen, onko *liiskana* olemisen tuottanut prosessi luonteeltaan kausatiivinen, refleksiivinen vai anti-kausatiivinen, mikä taas käy ilmi partisiippien essiivimuodosta. *liiskana* ~ *pliiskana* ilmaisee tilaa pelkistyneesti vailla tämäntyyppisiä verbimuotoon integroituvia merkityksiä (vrt. T. Itkonen 1974: 383–384; Langacker 1991: 241–243; Onikki-Rantajääskö 2001: 60).

Erityisesti *mäsänä-* ja *mäskänä* ovat nominatiivimuodon osalta rajatapauksia. Niillä on myös sanakirjasanaksi (KS) tulkittu perusmuodolta näyttävä muoto. NS:ssa ei *mäsä-* ja *mäskä-*vartaloiden nominatiivimuotoa kuitenkaan esiinny. Predikaattinominaalit *mäskä* ja *mäsä* paikantuvat samaan merkityskenttään kuin adverbi *rikki*, mikä saattaa osaltaan selittää sitä, että muotoja käytetään etupäässä predikaattinominaaleina (*Auto on mäsä* ~ *mäsänä*). Voidaan kyseenalaistaa, voiko *mäskä-* ja *mäsä-*muotojen tulkita olevan aitoja nominatiivimuotoja, sillä ”taivutusparadigmaan” kuuluu vain kolme muotoa (nominatiivi, essiivi ja translatiivi). Toisaalta nominaalisuutta edustaa se seikka, että nominatiivin ja essiivin semanttinen ero on kuitenkin olemassa (*Auto on mäsä* ~ *mäsänä*); merkityseron voi tunnistaa, mutta ”nominatiivi” ei välttämättä viittaa pysyvyyteen. Adjektiiveilla nominatiivi- ja essiivimuodon semanttinen ero on muutenkin kompleksinen kysymys: merkityseron sumeus ei ole poikkeuksellista, ja essiivin merkitykseksi jää usein lähinnä korostaa tilanmuutokseen liittyvää merkitystä (vrt. *Hän on sairas* ~ *sairaana*). *mäskä* ja *mäsä* ovat toisin sanoen vaiheessa, jossa niistä voi kehittyä prototyyppisiä adjektiiveja, mutta ne voivat hyvin myös jäädä pelkästään predikoivaan käyttöön.

3.4 Hämärtynyt merkityssuhde

Hämärtynyt merkityssuhde on kyseessä silloin, kun essiivisijaisen lekseemin merkitys ei ole osiensa summa eli vartalolekseemin merkityksen ja tilapäisyyspiirteen yhteenliittymä. Leksikaalistumisindikaattorina merkitykseen liittyvät seikat ovat jo itsessään hankalia, sillä essiivisijaisuus saattaa jo sinällään rajata lekseemin merkitysvaihtoehtoja ja tuoda esiin sen, että kyse on esimerkiksi similitiivisuudesta. Rajaus nousee esiin selvästi, jos essiivisijainen lekseemi ei sovi sellaisenaan merkitykseltään yhteen korrelaatin kanssa tai essiivin tunnus esiintyy hyvin pysyvään luokkaan viittaavassa lekseemissä (*Hän oli kärppänä paikalla; olla orpona*). Hämärtymistä voikin luonnehtia erikoistumiskehitykseksi, jossa tietyt merkitykset dominoivat tulkintaa, kun lekseemi on essiivisijassa. Substantiiveilla tällainen erikoistuminen muistuttaa adjektiivistumista: kun substantiivivaivoi kuvailla piirrekimpuksi, adjektiivi edustaa yksittäistä piirrettä (vrt. Wierzbicka 1988: 472). Kyseeseen tulevat myös tapaukset, joissa essiivi-

sijainen muoto esiintyy nimenomaan tietäntyyppisessä rakenteessa (*olla heikkona/hulluna jhk*). Näissä tapauksissa monitulkintaisuuden riski on vähäinen.

Semanttisesti leksikaalistuneiden tapausten ryhmä on paitsi jatkumoluonteinen myös aineistoni suurin. Käsittelen sitä tapausesimerkeittäin, joita ovat määränilmaukset (*ihan sikana*), merkityksen sitoutuminen essiivisijaisuuteen (*olla raskaana*), adjektiivin merkityksen erikoistuminen (*olla paskana*), substantiivin adjektiivistuminen (*ihan pokkana*), rakenteellinen leksikaalistuminen (*olla suuna päänä*), essiivin funktioiden laajentuminen (*varmana* 'varmasti') ja simlatiivinen erikoistuminen (*lähteä viivana*).

A. Määränilmaukset. Merkitykseltään affektinen essiivisijainen tilanilmaus voi ilmaista myös määrää (vrt. VISK § 386; § 686; Nuutinen 2012). Kiistattomimmissa tapauksissa vartalolekseemin suhde essiivimuotoisen leksikaalistuman merkitykseen on erittäin hämärä, lähinnä affektiin perustuva. Morfologisesti läpinäkyviä mutta semanttisesti leksikaalistuneita ovat idiomaattiset ilmaukset *sikana* 'todella paljon' (esim. 3) ja *homona* 'todella paljon, innokkaasti' (esim. 4), joissa merkityssuhde on niin hämärtyntynyt, että vartalolekseemiin liittyvä semanttinen kytkös aktivoi vain hyvin rajallisen osan vartalolekseemin merkitysverkostosta (ks. myös SSIS s. v. *sika* ja s. v. *homo*). Nämä määränilmaukset ovat arkityylisiä.

- (3) Tässä työssä elokuvista pitää tykätä **sikana**, mutta nähdä myös luvut elokuvien takana. (HS 23.5.2008)
- (4) Seksuaalivähemmistöjen markkinaliberalistiseen mielenlaatuun luottaa ainakin sijoituspalvelutalo FIM, joka mainostaa takasivulla ”ihan **homona** hyviä sijoitusmahdollisuuksia”. (HS 19.6.2010)

Muodoltaan ja merkitykseltään samantyyppisiä ovat myös SSIS:n mainitsemat *osina*, *pipona* ja *simona*. *pipona* viittaa yleensä ihmistarkoitteiden määrään. Ryhmän jäseniä yhdistävä merkityspiirre ei kuitenkaan ole poikkeuksellinen essiivisijaisten leksikaalistumien ryhmässä: määrää ja intensiteettiä ilmaisevat sanat muodostavat tiheyden myös paikallissijaisille olotilanilmauksille ominaisen indikaattorin leksikaalistumissa. Ryhmän lekseemejä ei esiinny LA:n aineistossa eikä NS:ssa, mikä viitannee rakennetyypin nuoreen ikään. Rakenne lienee kuitenkin vakiintumassa niin, että sen essiivisijaiseksi komponentiksi alkavat sopia muutkin kuin aineistossani esiintyvät lekseemit. Samaan merkityskenttään paikantuu vielä hieman läpinäkyvämpi (*ihan*) *himona*, jonka merkityksellä on yhteys intensiteettiin, mikä ehkä selittää sitä, että muoto on luontevimmillaan haluamiseen liittyvissä asiayhteyksissä (*Raskaana söin ihan himona mansikoita*).

simona-, *sikana*- ja *pipona*-määränilmausten kanssa käytetään usein intensiteetin ilmaisinta (esim. *ihan*), *homona*-määränilmauksen kanssa se on lähes pakollinen. *sikana*-määränilmauksen kantana on adverbien tai adjektiivin intensiteettimäärityksenä käytetty adjektiivinen *sika*- (*Harmittaa ihan siasti, sikaihana*; ks. myös VISK § 386, § 602). *pipona* lienee muodostettu idiomin väkeä ~ *porukkaa kuin pipoa* pohjalta. *homona* ja *simona* ovat tapauksista opaakeimmat, sillä niiden kantalekseemeillä ei ole

muuta tähän merkityskenttään kuuluvaa vakiintunutta käyttöä. *simona* näyttäisi olevan *sikana-* ja *homona-*muotojen yhdistelmä (Nuutinen 2012). Esimerkin 4 mainos teksti on tarkoituksellisesti monitulkintainen, mutta *homona-*muotoa käytetään myös ilman sanaleikkiä. Merkitykseltään läpinäkyvämpi *himona* saattaa olla *homona-*muodon taustalla. Rakennetyypin vakiintumiseen viittaa myös SSIS:n mainitsema (*ihan*) *ossina* -fraasi, joka ei esimerkiksi Google-haun (12.8.2012) perusteella vaikuta kovin vakiintuneelta intensiteetinilmaisimelta. Käyttöesimerkki intensifioivasta käytöstä on myös rakenne (*ihan*) *käkenä* (SSIS), jolla on myös muuta (lähes) leksikaalistunutta tilaan viittaavaa käyttöä ('hyvin humalassa' [vrt. *kännissä kuin käki*] ja 'ällistynyt' [vrt. *äimän käkenä*]).

B. Merkityksen sitoutuminen essiivisjaisuuteen. Selvä esimerkki merkitykseltään erikoistuneesta mutta tilanilmaukseksi tulkittavasta leksikaalistumasta on *raskaana*, joka on sekun merkitykseltään leksikaalistunut. VISK (§ 387) määrittelee muodon adverbiksi, kun taas *Kielitoimiston sanakirjassa* ilmaus *raskaana* esitellään osana hakusanaa *raskas* (KS s. v. *raskas*; vrt. myös Tuomikoski 1973). Kyseessä on mahdollisesti kiertoilmaus: lisääntymiseen liittyvä tematiikka on kuulunut tabuaiheisiin (vrt. eläimistä käytettävä eksplisiittinen *tiine* ~ *tiineenä*) ja graviditeettiin olennaisena osana kuuluu yleensä massan lisääntyminen.¹⁷ Arkityyissä esiintyy myös muoto *paksuna*, jolla on sama merkitys ja samalla tavalla jäsentyyvää kantalekseemin ja sen essiivimuodon suhde. Kumpaakin muotoa voi pitää merkityssuhteen erikoistumisen puolesta niin vakiintuneesti kaventuneina, että kyse on ennemminkin leksikaalistumisesta kuin adjektiivin similitiivisesta käytöstä. Tilanne on tämä etenkin silloin, kun *raskaana-* ja *paksuna-*muodot nostavat primaarisesti esiin graviditeetin eivätkä tilapäistä massan suuruutta, mikäli niiden korrelaatti viittaa ihmistarkoitteeseen. Muussa tapauksessa muotoja voi käyttää produktiivisen taivutuksen merkityksessä (*Jalka on paksuna* 'turvonnut').

C. Adjektiivin merkityksen erikoistuminen. *raskaana-*muotoa vastaavalla tavalla merkitykseltään kantalekseemin merkityksestä erikoistuneita ovat huonoon psyykkiseen tai fyysiseen tilaan viittaavat *hermona*, *huonona*, *pahana*, *paskana*, *raivona*, *romuna*, *surkeana* ja *vaikeana*. Kyseessä on semanttinen keskittymä merkityssuhteeltaan hämärtyneiden tapausten joukossa, ja se liittyy edellisessä luvussa käsiteltyihin rikki olemista kuvaaviin lekseemeihin. *surkeana-*, *huonona-* ja *vaikeana-*ilmauksia lukuun ottamatta tapaukset ovat enemmän tai vähemmän arkikielisiä.

hermona merkitsee suunnilleen samaa kuin partisiippimuoto *hermostuneena* (KS s. v. *hermo*). *pahana* (esim. 5) viittaa KS:n mukaan merkityksiin 'kiukuissaan' ja 'vihainen' (KS s. v. *paha*), mutta miedommatkin pahaan mieleen viittaavat merkitykset ovat mahdollisia. Essiivimuoto on siis lähellä produktiivisen taivutuksen mukaista merkitystä.

17. [olla] *raskaana* 'odottaa lasta' esiintyy jo Agricollalla, ja sen vastineita tavataan vatjasta asti: *ragaz*, *raskaz* 'raskas', 'vaikea', 'raskaana oleva' (SSA s. v. *raskas*; SKES s. v. *raskas*). Vaikka merkityslainan mahdollisuus voidaan ottaa esiin, merkityksen taustalla ei todennäköisesti ole ruotsin sana *gravid* 'raskaana' (< lat. *gravidus/gravida* 'raskaana oleva' < *gravis* 'raskas, painava'), sillä ruotsissa ei esiinny samaan kantaan liittyvää konkreettisen painavuuden ilmausta ja *gravid* on nuorehko laina. Vanha, jo muinaisruotsissa esiintyvä *raskaana* olevaa merkitsevä sana on *havande*. (Ruotsia koskeva täsmennys Mikko Kauko henkilökohtainen tiedonanto, 29.10.2013.)

- (5) Aiai kuv vanha pappa siäl kotonna sitten- ol' **pahanna** meitille että / että mitä niist nyt tulia sontaa se / sontaa niist tulia. / (LA Asikkala: 69:2)

Samantyyppinen, joskin kiihkeämpään suuttumukseen viittaava merkitys on muodolla *raivona*, jolla on inessiivisijainen pari *raivoissaan* (ks. KS s. v. *raivo*, *raivoissaan*). Muoto *surkeana* on puolestaan sikäli suppeampimerkityksinen kuin kantalekseeminsä, että se viittaa nimenomaan apeaan mielialaan, joka on yksi *surkea*-lekseemin perusmerkityksistä, ei esimerkiksi huonouteen tai säälittävyteen (ks. myös KS s. v. *surkea*). Vastaavasti *vaikeana* viittaa vaivaantuneisuuteen, ei luonteen hankaluuteen, johon nominatiivimuodon tulkittaisiin viittaavan (ks. myös KS s. v. *vaikea*). *paskana* ja *romuna* sen sijaan viittaavat sekä konkreettiseen (esim. 6) että abstraktiseen (esim. 7) rikki olemiseen (ks. myös KS s. v. *paska*, *romu*).

- (6) Koko kroppa oli **paskana**, ja kaikki mitä tein, sattui. (HS 28.7.2008)
- (7) Martikainen sanoo kauhistuneensa, kun hän näki ensimmäisen kerran esityspaikan. ”Mie olin aivan **paskana**, kun näin sen tilan. Mutta kyllä se nyt vain toimii.” (HS 29.7.2001)

Tapauksista *surkea* voisi esiintyä nominatiivimuodossa merkityksessä ’*surkeana*’ siten, että merkitys tarkentuu kontekstistaan (*Hän oli tapauksen vuoksi aivan surkea ~ surkeana*), kun taas *paha* ja *paska* hylkivät nominatiivista rinnakkaismuotoa ainakin osittain. *paha* sopii *pahana*-muodon rinnakkaistapaukseksi osin, ja *paska* on merkitykseltään samansuuntainen kuin *paskana* ainoastaan siinä tapauksessa, että se viittaa konkreettiseen rikki olemiseen, joskin tässä tapauksessa reaalistuu nominatiivin ja essiivin vaihtelulle tyypillinen merkitysero (*Auto on paska ~ paskana* ’huono’ ~ ’rikki’). Merkitykseltään *paskana*-muotoa muistuttava *romuna* ei puolestaan oikeastaan edes hahmotu selkeästi leksikaalistumaksi, sillä se ei merkitykseltään edusta vain osaa *romu*-lekseemin merkityksistä, vaan korkeintaan laajentaa abstraktina tilanilmauksena *romu*-lekseemin käyttöä. Tilan pysyvyyden näkökulmasta tämä on sillä tavoin odotuksenmukaista, että fyysisen tilan ilmauksessa essiivisijaisuus viittaa usein tilapäisyyteen (*Auto on romu ~ romuna*). Toisaalta mentaalille tiloille tilapäisyys on luonteenomaista, joten *romuna*-ilmauksen essiivisijaisuus on niihin viitattavissa ilmauksissa redundanttia ja tunnusmerkkinen (*Hän on iloinen/vihainen ~ ?iloisena/?vihaisena*). Adjektiivisesti käytettyjen *paska*- ja *romu*-substantiivien tyypisissä tapauksissa essiivin tunnus voi olla tarpeen siksi, että essiivi tuo esiin tapahtuneen muutoksen. Myös Pajunen (2000: 58) kiinnittää huomiota siihen, että adjektiivit saavat mentaalitilan merkityksen usein vasta lokaalisesti koodattuna, toisin sanoen tällaisissa tapauksissa essiivituksen sisältävinä. *raivona* voisi luokitua produktiivisen sijataivutuksen tulokseksi, sillä adjektiivi *raivo* on olemassa (*kuin raivo härkä*), mutta synkronisesta näkökulmasta *raivo*-lekseemin adjektiivistatus on yleiskielessä ainakin osin hämärtynyt (*Pekka on ?raivo ~ raivona ~ ?raivo opettaja*), joten kyseessä on rajatapaus, jolla on substantiivivartaloiseksi hahmotettava paralleelinen paikallsijainen olotilanilmaus (*raivoissaan*). *hermona* erottuu joukosta siinä, että *hermo* on

kantalekseemeistä vähiten adjektiivinen. On mahdollista, että *hermona* on lyhentynyt *hermostuneena*-muodosta (vrt. myös *hermostuksissaan*, *hermot kireällä*).

D. Substantiivin adjektiivistuminen. Eräänlainen leksikaalistumisen rajatapaus on myös *pokkana* 'olla paljastamatta ajatuksiaan ilmein tai elein', jonka kantalekseemi *pokka* merkitsee pokerinaamaa (KS s. v. *pokka*). Nominatiivimuotoisena *pokka*-lekseemin käyttö on rajautunut määritteellisenä habitiivirakenteeseen (*Hänellä on hyvä pokka*) ja ilmaustyyppiin *pokka pitää ~ kestää, pettää*. Essiivisijaisena muotoa voi käyttää monipuolisemmin, esimerkiksi depiktiivinä, kuten esimerkissä 8.

- (8) Yhdistys väittääkin **pokkana**, että suurin osa kauppakeskuksista sijaitsee yhdyskuntien ytimissä eikä roiskittuna kaupunkien laiduille. (HS 26.11.2008)

Vaikka *pokka*-lekseemin yleinen käyttötapa on nimenomaan essiivisijaisessa tilanilmauksessa esiintyminen ja vaikka *pokkana*-muodon merkitys on osin eriytynyt kantalekseemin merkityksestä metonymisyytensä vuoksi, ei *pokkana*-muotoa ole syytä luokitella täysin leksikaalistuneeksi. Se on leksikaalistuneempi kuin esimerkiksi VISK:n (§ 654) adverbiksi luokitelma *myrtsinä*.

E. Rakenteellinen leksikaalistuminen. Rakenteen vuoksi nostan esiin erikseen konjunktiottoman kiteymän (*olla suuna päänä* 'olla esittämässä äänekkäästi mielipiteitään' (ks. KS s. v. *suu*; vrt. instr. *suin päin*). Uotila (2000 [1980]: 90) kiinnittää huomiota siihen, että tämääntyyppiset asyndeettiset ilmaukset ovat merkitykseltään enemmän kuin osiansa summa. *suuna päänä* on leksikaalistunut metonymi, koska se viittaa inhimillistarkoitteisen entiteetin tilaan siihen erottamattomana osana kuuluvien osien avulla. Toisaalta osista toinen eli *suu* kuuluu erottamattomasti myös prosessiin, johon kiteymä viittaa (mielipiteiden äänekäs esittäminen). VISK:n (§ 1083) mukaan tällaisten konjunktiottomien tapausten kiteytyminen ilmenee myös siten, että ne saattavat hahmottua yhdyssanoiksi (vrt. Uotila 2000 [1980]: 90).

F. Essiivin funktioiden laajentuminen. Oman tapausryhmänsä muodostaa arki-kielinen *varmana* 'varmasti', joka kuuluu kommenttiadverbien ja partikkelien ryhmään ja ilmaisee tarkemmin sanottuna episteemistä modalisuutta (VISK § 667). *varmana* (esim. 9) luokittuu syntaktisin perustein enemmän adverbeihin kuin partikkeleihin kuuluvaksi, sillä sen on mahdollista saada määrite (*Ihan varmana se tulee*).

- (9) Nytt- on siinä **varmana** vallon semmoner runsaurempula jo jo mut / mut- ei sillon olluk ko / tosa / Mäkiäisell- oli semmone Juhanssonim puari sanottiin. (LA Pöytyä: 317:1)

KS käsittelee *varmana*-adverbien *varma*-adjektiivin yhteydessä, mutta syntaktis-semanttisesti VISK:n (§ 667) luokittelutapa on perustellumpi. Adverbina *varmana* määrittää lausetta ja liittyy kiinteämmin koko lauseen ilmaiseman proposition totuusarvoon kuin sijataivutuksen osaksi tulkittava essiivimuoto, jolla on lauseessa korrelaatti. Semanttinen läheisyys *sti*-adverbien kanssa ei ole poikkeuksellista, sillä essiivisijaiset adjektiiviset depiktiivit ovat merkitykseltään lähellä *sti*-adverbeja tapauksissa,

joissa ne kuvaavat ominaisuuden välityksellä myös tapaa (*Pekka myhäili salamyhkäisenä ~ salamyhkäisesti*) (vrt. Vilkuna 2000: 171). Tällaisessa tapauksessa *sti*-adverbin ja essiivisijaisten tilanilmauksen merkitys kuitenkin hahmottuu eri tavoin, sillä tilanilmauksen ilmaisema tila kytkeytyy verbin ilmaisemaan toimintaan korrelaatin referentin välityksellä, kun taas *sti*-adverbi kytkeytyy suoremmin verbiin, tekemisen tapaan (vrt. esim. Himmelman & Schultze-Berndt 2005: 11–12). Orpana (1988: 89) nostaa esiin sen, että essiivin ja *sti*-muodon rinnastus tuo esiin tekijän ja tekijyyden merkityseron: vaikka essiivimuodon ja *sti*-adverbin voi rinnastaa (*Isä katseli hellästi ja ylpeänä tyttärtään*), essiiviä ei voi merkityksen muuttumatta vaihtaa *sti*-muotoon (vrt. Hakulinen & Karlsson 1979: 219). *varmana*-adverbi toisin sanoen lähestyy tavan ilmaisemista, joka ei kuulu varsinaisesti essiivin tehtäviin, joten käyttöä voi luonnehtia semanttiseksi laajenemiseksi (vrt. myös Penttilä 1963: § 250).

G. Similatiivinen erikoistuminen. Leksikaalistuneisuuden ja produktiivisen käytön jatkumolla ennemminkin produktiivista taivutusta edustavat tapaukset, joissa on kysymys similatiivisuudesta, metonymiasta tai metaforasta. Similatiivisuudessa on kyse entiteetin suhteuttamisesta luokkaan siten, että entiteettiä ei varsinaisesti määritellä luokan jäseneksi; suomessa tätä merkitystä ilmaistaan yleisimmin vertausrakenteella, johon kuuluvat verrattava, predikaatti, vertauskuvan merkitsin ja vertauskuva (Heinonen 2010: 350). Similatiivisuuden suhde metonymiaan ja metaforaan on monisyinen, ja oikeastaan erityisesti metaforan voisi yhdistää similatiivisuuteen sen vuoksi, että essiivin tunnus merkitsee rakenteen vertaavaksi. Muodollisestihan similatiivin ja metaforan erottaa toisistaan lähinnä sen perusteella, merkitäänkö vertaus muodollisesti. Essiivi ei kuitenkaan ole samalla tapaa selvä similatiivisuuden merkitsin kuin prototyypissä vertausrakenteessa käytetty *kuin*-konjunktio (vrt. Heinonen 2010). Vaikka näissäkin muodosteissa pätee se, että essiivimuoto jokseenkin vakiintuneella tavalla rajaa voimakkaasti leksikaalisen merkityksen valintaa, on tämä tulkinta kuitenkin vahvemmin kontekstisidonnainen kuin leksikaalistumissa, joissa tulkintaan liittyvä rajaus aktivoituu usein ilman mitään kontekstia.

Essiivisijaisten, merkitykseltään eriytyneen tilanilmauksen voi itsessäänkin luokitella rakenteeksi, jonka avulla substantiivista on mahdollista tehdä erityispiirteeseen viittaava adjektiivimainen tilanilmaus. Similatiivisuuden ja tilapäisen tilan koodauskeinojen päällekkäisyys ei ole odotuksenvastaista myöskään kielitypologisesti. Roo-lia ilmaistaan useissa kielissä samantyyppisillä rakenteilla kuin similatiivisuutta (Haspelmath & Buchholz 1998: 280). Essiivisijaiset similatiivit esiintyvät usein kollokaatioissa, joissa rakenteen muotoa koskevat vaatimukset vaikuttavat essiivisijaisuuteen, vaikka kyse ei ole varsinaisista rektiötäydennyksistä: *kasvot pelkkänä aurinkona* (KS s. v. *aurinko*), *kuolleena syntynyt ajatus* (SSIS), *lähteä ~ tulla viivana* (KS s. v. *viiva*; SSIS). Niille on myös usein ominaista se, että essiivisyys ei ole erikoismerkityksen ehto, vaan esimerkiksi *kuin*-rakenteessa merkitys on kutakuinkin identtinen. On kuitenkin myös ryhmään kuuluvia tapauksia, joissa essiivisijaa eivät selitä rakenteen muotoa koskevat vaatimukset, kuten metonyminen *olla pelkkänä korvana*. Jonkinasteista leksikaalistumista voi havaita myös silloin, kun essiivisijainen muoto alkaa elää omaa elämäänsä: esimerkiksi edellä jo mainittu (*ihan käkenä*)-muoto toimii sekä paljoudenilmauksena että *kuin*-similatiivina (*Hän oli ihan käkenä*

~ *kännissä kuin käki*). *käkenä* voi olla myös yllätynyt ihminen. Tällöin kyseessä on lyhyt muoto sanaliitosta *äimän käkenä*, joka voi lyhentyä myös muotoon *äimänä*.

3.5 Kieliopillistumisjatkumoon kuuluminen

Leksikaalistumisjatkumon osana voidaan pitää myös kieliopillistumiseksi kutsuttua ilmiötä, jossa lekseemin (konkreettinen) leksikaalinen merkitys alkaa hämärtyä ja lekseemi siirtyä ennemminkin kieliopin piiriin kuuluvaksi. Leksikaalistumisella ja kieliopillistumisella on jatkumusuhde. Kyse ei siis ole siitä, että näissä tapauksissa essiivisijainen lekseemi muuttuisi sidonnaiseksi kieliopilliseksi tunnuksiksi. (Kieliopillistumisesta ks. esim. johdannossa mainitut lähteet, leksikaalistumisen ja kieliopillistumisen suhteesta ks. esim. Onikki 1997: 100–103; Ryder 2000, Rostila 2004.) Essiivisijaisten tilaa ilmaisevien leksikaalistumien kaltaiset substantiivikantaiset lekseemit (substantiiviadjunktit) on mahdollista luokitella eräänlaiseksi välikategoriaksi, joka kuuluu leksikon ja kieliopin harmaalle alueelle esimerkiksi pronominien tavoin. Adpositioiden funktio lankeaakin pitkälti yhteen sijataivutuksen funktion kanssa (ks. esim. Esa Itkonen 2001: 192). Suomen kielessä adpositioiden ja sijojen merkityssuhteet ovat vain osin päällekkäisiä (Huumo & Ojutkangas 2006: 19, 2010: 22; Ojutkangas 2008: 386–389). Perinteisesti fennistiikassa adpositioiksi on luokiteltu genetiivi- tai partitiivimuotoisen täydennyksen saavat lekseemit. Mikäli täydennys onkin obliivisijassa, kysymyksessä on vähemmän prototyyppinen adpositio.

Leksikaalistuneet tilanilmaukset voidaan luokitella sanaluokkanäkökulmasta ad-
verbeiksi, jos ne ovat taipumattomia ja toimivat lausekkeen pääsanana ilman määrä-
sijaista täydennystä (vrt. VISK § 646; vrt. Tuomikoski 1973). Niiden suhde ad-
positioihin on selvästi jatkumoluonteinen. Esimerkiksi *täynnä* kuuluu konteksti-
kohtaisesti joko adverbeihin tai adpositioihin. VISK (§ 693, § 695) lukee adpositioksi
sellaisetkin essiivisijaiset tapaukset kuin *seurauksena* (esim. 10), *verrattuna* (esim. 11)
ja *suhteutettuna*, jotka ovat merkitykseltään läpinäkyviä; ne voisi tulkita myös pro-
duktiivisen nominitaivutuksen piiriin kuuluviksi (vrt. myös Sadeniemi 1943: 41;
Ikola 1989: 35).

- (10) Kasvit siis muuttivat ilmakehän koostumusta, ja näyttää siltä, että **sen seurauksena** maapallon ilmasto jäähtyi. (LA Radion esitelmät: 182:3)
- (11) Jumalan kansa kaikkialla maailmassa on urheasti vastannut tämän päivän haasteeseen niin, että **Jeesuksen aikaan verrattuna** kymmenen kertaa suuremmat kansanjoukot ovat tietoisia siitä, kenen luokse voi mennä, kun synti painaa omaatuntoa ja kun haluaa pelastua iankaikkiselta rangaistukselta. (LA Radion hartauspuheet: 583:2)

Erikoista näissä muodoissa on se, että ne esiintyvät varsin usein essiivisijaisille tilanilmauksille poikkeuksellisesti predikoimattomina eli lauseadverbiaaleina, joilla ei ole korrelaattia, kuten esimerkissä 10. Niillä on toisin sanoen syntaktinen erityisfunktio, jonka perusteella ne poikkeavat muista essiivisijaisista tilanilmauksista. Käy-

töltään samankaltainen on KS:n erikoismerkityksenä mainitsema *tuloksena*, joka on muuttumassa merkitykseltään abstraktimmaksi ja kieliopillistumassa adpositioiden *takia* ja *vuoksi* tyyppiseen merkitykseen.

seurauksena-adpositioiden täydennyksen sijana on genetiivi tai elatiivi, kuten *seuraus*-substantiivin kantana olevan *seurata*-verbin. Verbipohjaisten *verrattuna*- ja *suhteutettuna*-adpositioiden täydennyksen sija on luonnollisesti sama kuin *verrata*- ja *suhteuttaa*-verbien eli illatiivi. *tuloksena* saa genetiivi- tai elatiivisijaisten täydennyksen. Tapaukset eivät ole prototyyppisiä adpositioita, sillä niiden leksikaalistuneisuuden aste ei ole suuri: merkityksen puolesta ne vastaavat produktiivisen sijataivutuksen piiriin kuuluvia tapauksia ja (korrelaattillisina) niistä voidaan käyttää monikkomuotoja. On toki mahdollista rajata luokittelua käyttötarkoituksittain siten, että vain tietyssä kontekstissa ja yksikössä esiintyvät tapaukset olisivat adpositioita ja muut essiivisijaisia substantiiveja. Myös KS:n luokittelun perusteella tapaukset voidaan tulkita yhtä lailla nominin ja verbin taivutusmuodoiksi, sillä KS ei luokittele *seurauksena*-, *verrattuna*- ja *suhteutettuna*-muotoja itsenäisiksi lekseemeiksi.

Adverbien ja adpositioiden välistä jatkumoa edustaa selkeästi jo mainitsemani *täynnä*. *täynnä* on assimiloitunut *täysi*-adjektiivin essiivimuoto, joka on osin myös käytöltään eriytynyt vastaavasta produktiivisen taivutuksen piiriin kuuluvasta *täytenä*-muodosta. *täynnä*-adpositio (esim. 12) edustaa kategoriansa perusteella kieliopillisempaa kategoriaa kuin *täynnä*-adverbi (esim. 13).

- (12) Minun silmäni ovat liian korkealla ja mieleni **täynnä** suurempia asioita. (LA Radion hartauspuheet: 88:2)
- (13) Sinnev viet'ii kaik lapset / reki ol'i **täönä**. (LA Taipalsaari: 332:2)

Sinällään mielenkiintoinen kysymys on sekin, voitaisiinko *täynnä* luokitella yksinomaan adpositioksi. Sen adverbityyppisessä käytössä on kyse subjektiivistumisesta. Siinä tulkinnalle annetaan puhujalähtöinen tulkintakehys toisin kuin adpositiolausekkeessa, johon sisältyy viitepisteen ilmaiseva täydennys (Langacker 1991: 324–325, 328; vrt. 1987: 242–243). Toisin sanoen *täynnä* implikoi myös adverbina entiteetin tai entiteettijoukon, jonka määrä täyteen tilan aiheuttaa, mutta adverbikäytössä tulkinta on enemmän sidoksissa puhujaan ja tilanteeseen. Usein tällainen entiteetti tai entiteettijoukko on identifioitavissa: esimerkiksi esimerkissä 13 konteksti auttaa pitkälti päättämään, millaisista entiteeteistä täyteen aiheutuu. Toinen tulkinnassa auttava tekijä on maailmantieto: *Hotelli on täynnä* merkitsee 'täynnä ihmisiä', ellei toisin mainita.¹⁸ Tämäntyyppinen sanaluokkakategorian häilyvyys ilmentää sitä, että lekseemi on vajaasti spesifinen sanaluokan suhteen (VISK § 679).

Edellä esitetyt tapaukset, erityisesti rajatapaukset *seurauksena*, *suhteutettuna*, *tuloksena* ja *verrattuna*, nostavat omalta osaltaan esiin kysymyksen adpositiokategorian

18. Statusrakenteen *pää täynnä* täydennyksen (ts. sen, mitä pää on täynnä) puuttuminen on odotuksenmukainen sikäli, että entiteetti lukeutuu tabuaiheisiin, joiden yhteydessä kiertoilmaukset ja eksplikoimattomuus on yleistä.

suljettuudesta. Yksi, VISK:n luokittelunkin kanssa yhteen sopiva näkökulma on se, että esimerkiksi suomen kielestä saatu evidenssi pystyisi osoittamaan, että adpositio-kategoria voi olla myös (verrattain) avoin (ks. Jaakola 1997: 121). Esiin nousee kuitenkin adposition määritelmän kireys. Ojutkangas (2001: 47) luokittelee varsinaisiksi adpositioiksi ainoastaan spatiaalisia perussuhteita ilmaisevat, vanhoista tilamorfeemivartaloista muodostetut suhdese sanat, joilla ei ole selvää yhteyttä historialliseen nominikantaan (esimerkiksi *takana, yllä*); tämän luokittelun ulkopuolelle jäävät havainnolliset postpositiot ja adverbit (esim. *kannoilla, jaloissa*) ovat relationaalisia nomineja, jotka voivat kieliopillistua adpositioiksi. Edellä käsittelemäni adpositiomaisesti käyttäytyvät essiivisijaiset muodot, kuten esimerkiksi *seurauksena*, muistuttavat adpositiota vain hyvin rajallisesti. Myös Haukiojan (2000: 96–97) adpositiotestin valossa nämä sanat ovat hyvin epäadpositiomaisia: ne voivat saada määritteitä, niillä on nominatiivimuoto ja ne voivat monikollistua. Lähimpänä adpositiota on *täynnä*, joka myös läpäisee adpositiotestin vaihtelevalla menestyksellä sen mukaan, tulkitaanko se itsenäiseksi lekseemiksi vai *täysi*-adjektiivin essiivimuodoksi, ja sen mukaan, otetaanko huomioon hieman arkaainen possessiivisuffiksin käyttö (*täynnänsä kultaa*). NS luokittelee *täynnä*-lekseemin adverbiksi.

Toinen ”kieliopillistuneiden” essiivimuotojen ryhmä on kooltaan vaatimaton. Essiivisijaisia partikkeleita on vain kaksi¹⁹, *ynnä* ja *ynnä* ’ja, plus’. Käsittelem *yksi*-vartaloisia essiivisijaisia leksikaalistumia tarkemmin seuraavassa luvussa.

4 Leksikaalistuneen ja produktiivisen sijataivutuksen piiriin kuuluvan muodon vertailua

Essiivin ja vartalolekseemin keskinäisen suhteen vertailu produktiivisissa taivutusmuodoissa ja leksikaalistumisissa on vaikeaa essiivin primaarin ja ainoan produktiivisen funktion abstraktiuden takia. Kiintoisaa on se, miten periaatteessa päällekkäiset leksikaalistuneet ja produktiiviset essiivisanat jakavat reviiirinsä tai elävät lähes symbioot-tisessa suhteessa: konsonanttivartaloisen leksikaalistumispiirteitä sisältävän muodon ohellahan on usein käytössä produktiivinen, semanttisesti läpinäkyvä rinnakkais-tapaus (*avoinna ~ avoimena*). Produktiivisen tapauksen ohella eriaisteisia leksikaalistu-mia on poikkeustapauksissa useita, leksikaalistuneisuutensa puolesta eriaisteisia.

Pelkästään tilaa ilmaisevien essiivisijaisten konsonanttivartaloisten rinnakkais-muotojen tehtävät ovat yleensä hieman rajallisemmat kuin vastaavien produktiivi-seen taivutukseen kuuluvien muotojen. Toisaalta käyttö- ja merkityserot eivät välttä-mättä ole kovin merkittäviä, vaan useissa tapauksissa rinnakkaismuodosteet ovat lähes synonyymisia. Toinen voi olla toista tyypillisempi jossakin tietyssä kontekstissa, mutta toinenkaan ei ole siinä mahdoton tai edes tunnusmerkkinen. Esimerkiksi *avoinna*

19. Periaatteessa partikkeliksi voidaan lukea myös puhekielinen *siinä* ’noin’ (*Pitää lähteä siinä kahdeksan tietämässä*). *siinä* on likimäärän ilmaisin ja *siinä* mielessä tässä kohdin käsiteltäväksi kyseenalainen tapaus, että essiivin sijatunnuksesta huolimatta se määrittäytyy se-demonstratiivipronominin inessiivimuodoksi.

(esim. 14) ja *avoimena* (15) ovat lähes synonyymiset, mutta *avoinna* on vakiintunut aukioloaikojen ilmaisemisessa (esim. 16) käytettäväksi muodoksi: tässä käytössä *avoimena* on harvinainen ja tunnusmerkkinen. *avoimena* on puolestaan ottanut keskeiseksi reviiirikseen substantiivin määrätteenä toimimisen, kuten esimerkissä 17; tätä käyttöä konsonanttivartaloiset essiivimuodot hylkivät muutoinkin.

- (14) Kahden viime vuoden aikana **avoinna** olleisiin kunnanjohtajan virkoihin ilmoittautui keskimäärin 14 hakijaa. (HS 31.12.2007)
- (15) Asiakkaiden puhelinnumerot ja työntekijän henkilökohtaiset kalenterimerkinnot olivat kaikkien nähtävissä, kun yritysneuvojan henkilökohtainen kalenteri oli **avoimena** netissä ainakin maanantaina ja tiistaina. (HS 18.5.2008)
- (16) Näyttely on **avoinna** 14.6.–23.8. ensi vuonna. (HS 22.11.2008)
- (17) Se olisi ennätys tenniksen **avoimena** aikakautena, jolloin ammattilaiset ja amatöörit ovat kilpailleet yhdessä. (HS 24.6.2008)

Pari *täynnä* ja *täytenä* muistuttaa läheisesti *avoinna* ja *avoimena* -paria, mutta *täynnä* on syntaktisesti kaksifunktionen (adverbi ja adpositio), joten sillä on lekseminä kielipöytälistumisen näkökulmasta kahdentasoista käyttöä. *täytenä*²⁰ voisi merkityksensä puolesta toimia sekä adverbina että adpositiona, mutta sen käyttö on rajoittunut siten, että sitä käytetään adjektiivimäärätteenä (esim. 18) ja depiktiivinä tapauksissa, joissa ei ole kysymys nominaalisesta predikaatiosta, vaan lauseen predikaattina on verbi (esim. 19); adpositionaalinen käyttö on tunnusmerkistä. *täynnä* on puolestaan sekä adverbaalisessa että adpositionaalisisessa käytössä yleisesti *olla*-verbillisen lauseen täydennyksenä (esim. 20) ja statusrakenteessa (*syli täynnä kukkia*, VISK § 877; ks. myös Ikola 1974: 52–54).

- (18) Pidän sen sijaan **täytenä** hurskasteluna ajatusta, että nyt tarvitaan takuu sille, että suomalaiset saavat perusterveydenhuollon omassa kunnassaan viivytyksettä. (HS 27.9.2008)
- (19) Sdp:n Jutta Urpilainen pesee pyykkikoneen **täytenä**, ei jätä sähkölaitteita valmiustilaan ja suosii junaa. (HS 20.10.2008)
- (20) Maaseutu on **täynnä** tekemätöntä työtä, kunhan työlle vain pystytään löytämään tuottavuutta. (LA Kolumnit ja pakinat ym. kevyet jutut: 194:1)

Monipuolisin sarja on *yksi*-numeraalilla: *yhtenä* 'yksi-ESS' (esim. 21) ~ *yhtenä* 'yhdessä' (esim. 22) ~ *yhtenään* 'usein' (esim. 23) ~ *yksinään* 'itseksensä, pelkästään' (esim. 24)

20. LA:n aineistossa *täytenä*-esiintymiä on vain yksi, ja se on poikkeuksellinen täysi-ikäistä merkitsevä lekseemi: *Mikä ol lapsena mikä täytenä* (LA Alatornio: 19:1).

~ *yynnä* 'ja, plus' (esim. 25), jossa eri muodot edustavat käytöiltään ja merkityksiltään eri kategorioita. Leksikaalistuneisuuden aste ja sanan käyttötapa ovat suhteessa toisiinsa.

- (21) Sit siel siel Sortavalast ot... otettii semmosia miehiä / mie oli **yhten** / meit ol siel kaks sieltä / jotta mitkä ei nii- ku pelekää ilimaa. / (LA Sortavalan mlk.: 289:2)
- (22) Se toenem mies tuop vennee siihe välile ja / siinä / siinä sitte veetää **yhtenä** sitä ni se / supistuu siinä ku ne ol luajalaha se tulloo ensi / sikälis se supistuu siinä se / koko nuotta sit suppuu mänöö viimeiselä vene... vere / lähelä om perä jo ni se o supussa iha. (LA Rantasalmi: 406:2)
- (23) Se kiers se jauho siihe **yhtenneä** sit siihe / sit sitä / sitä / perunajauhua / ja / sit se otti ku se sai sitä / nii paljo jauhetuks ni se muutti sit toas toisee / tiinuu. / (LA Savitaipale: 423:2)
- (24) Eivät ne kutsu häntä ainakaan kiitettäväksi, häntä, joka oli tehnyt viisikymmentä vuotta töitä **yksinään** ja saanut asiakkailta vain kiitosta. (LA Taideproosa: 488:2)
- (25) Laitokset käsittivät kaikkialla monia rakennuksia, polttoa, varastointia **yynnä** muuta varten rakennettuja, ja ne tulivat varsin kalliiksi. (LA Historian tietokirjat: 185:1)

Sarjan tilaa ilmaisevia tapauksia ovat *yhtenä* (molemmat merkitykset), *yksinään* ja *yynnä*. Näistä ajan adverb *yhtenään* on kauimmainen suhteessa *yksi*-lekseemin ja essiivin ”semanttisen summan” merkitykseen. Tämä on sikäli yllättävää, että morfologisen opaakkiuden ja kieliopillisuuden osalta odotuksenmukainen tapaus olisi *yynnä*, jolla on harvinainen rinnakkaismuoto *yynnä*. Nämä rinnastuskonjunktiot ovat muiden partikkelien tapaan hyvin abstrakteja, kun tulkitaan vartalon ja tunnuksen suhdetta semanttiselta kannalta, vaikka kehityskulku on semantiikan näkökulmasta varsin ymmärrettävä (’yhtenä’ > rinnastus) (ks. SKES s. v. *yksi*; SSA s. v. *yynnä*). *yynnä*-partikkelin yleisin käyttökonteksti nykykielessä on ilmaus *yynnä muut* ja *yynnä muuta sellaista*, ja tätä kontekstia edustavat myös LA:n aineistoni *yynnä*-esiintymät. Koski (1981: 8) nimittää *yynnä*-partikkelia partikkeliksi ”kangistuneeksi” taivutusmuodoksi, jonka kaltaisia tapauksia ovat lisäksi esimerkiksi *johtuen*, *huolimatta*, *kovin*, *päin* ja *kaukana/kaukaa/kauaksi*; tapauksia voi hänen mukaansa myös nimittää yhtä hyvin leksikaalistuneiksi kuin kieliopillistuneiksi. Taivutusmorfeemin sisältävät partikkelit osallistuvat siis adpositioiden tavoin prosessiin, jossa lekseemin ja taivutuspäätteen yhdistelmä aletaan hahmottaa konventionaaliseksi yksiköksi, minkä jälkeen se voi edelleen saada kieliopillisempia käyttöjä ja muuttua merkitykseltään abstraktimmaksi ja tällä tavoin kehittyä kieliopillisemmaksi.

Puhtaasti semanttisissa leksikaalistumissa on kyse pelkästään vartalolekseemin ja essiivisijan summamerkityksen hämärtymistä. Merkityssuhteeltaan hämärtyneet se-

manttiset leksikaalistumat asettuvat jatkumolle sen mukaan, tulkitaanko ne merkityksen läheisyyden puolesta produktiivisen sijaituvuuden tuotteiksi, leksikaalistumiksi vai jonkinasteiseksi välimuodoksi. Leksikaalistumiksi voidaan eittämättä tulkita tapaukset, joissa essiivisijainen lekseemi ei ole osiensa summa; tällaisen tapauksen prototyyppi on *homona* 'paljon', koska tällaisessa tapauksessa *homo*-lekseemin ja essiivin yhdistelmä tuottaa tuloksen, joka ei ole minkäänlaisessa semanttisessa yhteydessä *homo*-lekseemin muihin käyttötarkoituksiin. Rakenne paljastaa, onko kyse leksikaalistuneesta vai produktiivisen taivutuksen piiriin kuuluvasta muodosta. Ainoa mahdollinen side voisi löytyä ilmaustyyppin vartalolekseemien pejoratiivisen käytön piiristä, mutta tämäkin näkemys jää vaille riittäviä perusteluja. Sen sijaan tapauksissa, joissa rakenne ei ohjaa tulkintaa, lekseemi voi hylkiä produktiivista taivutusta: esimerkiksi *raskaana*-muotoa ei käytetä, kun viitataan elollisen korrelaatin tarkoitteen tilapäiseen runsasmassaisuuteen.

5 Lopuksi

Kun essiivisijaisten lekseemien leksikaalistumista tarkastellaan jatkumona, jossa leksikaalistumisindikaattorien esiintyminen määrittää leksikaalistumisen asteen, voidaan todeta, että tilanilmauksissa muotoutuu yhtäältä muotoa ja toisaalta merkitystä koskevia jatkumoa. Siinä missä muotoa koskevia vihjeitä sisältävät lekseemit voivat olla merkitykseltään täysin läpinäkyviä (*laiskanaan*), sellaiset lekseemit, joissa kiteytyminen on pelkästään semanttista, eivät poikkea muodoltaan produktiivisen taivutuksen piiriin kuuluvista (*raskaana*). Kummankaan tyyppin leksikaalistumista ei liene kuitenkaan syytä kyseenalaistaa, vaikka kiteytynyt merkitys on usein kontekstisidonnainen. Epäproduktiiviset muotopiirteet viittaavat kiteytymiseen yhtä lailla kuin merkityksen erikoistuminenkin. Lisäksi leksikaalistumiseen voi liittyä syntaktisia tendenssejä tai vaatimuksia, mikä on ominaista esimerkiksi adpositiokäytölle.

Essiivisijaiset leksikaalistumat ilmentävät hyvin myös kielen luonteenomaista analogisuutta. Tapaukset, joissa essiivin tunnuksen ohella on paikallissijaisille olotilanilmauksille ominaisia piirteitä, eivät ole jäännöksittä lueteltavissa, vaan niitä voi muodostaa mallin mukaan uusia erityisesti jo olemassa oleviin merkityskeskittymiin (*rentonaan*, *laiskanaan* > *vetelänään*). Samoin kiteytyneissä rakenteissa on mahdollista vaihtaa essiivisijaista lekseemiä (*väkeä oli ihan simona* > *perttinä*; *muina naisina*) tai leikitellä lähimerkityksisillä sanoilla (*raskaana*, *paksuna* > *lihavana*).²¹ Usein on kysymys tiettyyn rakenteeseen vakiintumisesta, ja tämän havainnon perusteella aihetta voisi lähestyä jatkotutkimuksessa konstruktionäkökulmasta.

Semanttisesti leksikaalistuneiden essiivisijaisten tilanilmausten ryhmää voi puolestaan kokoavasti kuvailla siten, että kyse on erityisesti substantiiveilla tarkoitteen piirteiden määrän tyypistymisestä eli eräänlaisesta semanttisen verkoston osittaisesta rajautumisesta. Siinä substantiivi muuttuu adjektiivimaisemmaksi, kun se leksikaalistuu tilanilmauksena. Tilanilmaus ei toisin sanoen välttämättä poimi vain jotakin substantiivin merkityksistä,

21. Kappaleessa edellä esitetyt (>-merkin jälkeiset) uudismuodosteet eivät ole aineistosta, vaan itse keksittyjä tai käytöstä poimittuja.

vaan nimenomaan jonkin merkitykseen kuuluvan piirteen, jolloin kyseessä on ennemmin ominaisuuden ilmaiseminen kuin tarkoitteen luokittelu (*mennä salamana*). Tällöin lähestytään similitiivisuutta: kyse on korrelaatin tarkoitteen ja tilanilmauksen yhteisestä piirteestä. Adjektiiveilla prosessi on nimenomaan tiettyyn merkitykseen vakiintuminen eli esimerkiksi se, että essiivimuotoisena tilanilmauksena lekseemi ilmaisee ekstensionaalista merkitystä, joka voi olla vakiintunut tiettyyn kontekstiin tai jopa niin, että essiivisijaisen tilanilmauksen voi katsoa edustavan omaa lekseemiään (*raskaana, olla heikkona jhk*). Sanaluokkien välinen raja ei ole selvä, vaan substantiiveillakin kyse voi olla luokittelun kapenemisesta (*käki > käkenä, paska > paskana*). On kuitenkin kyseenalaista luokitella käyttöalaltaan kapeita tai similitiivisiä muotoja yksiselitteisesti leksikaalistumiksi, sillä essiivi rajaa merkityksiä myös produktiivisessa käytössään.

Leksikaalistumisjatkumo ei sisällä selviä ja tarkkarajaisia alueita, joiden mukaan essiivisijaisia lekseemejä voitaisiin luokitella, mutta se havainnollistaa leksikaalistumiskehitystä ja tarkentaa essiiviä koskevaa kokonaiskuvaa tuomalla esiin käyttöjä, jotka eivät ilmene produktiivisen taivutuksen piiriin kuuluvista muodoista kovin selvästi tai ollenkaan. Leksikaalistumisindikaattorit tuovat esiin piirteitä, joiden avulla essiivisijaisia lekseemejä voi sijoittaa produktiivisuuden ja leksikaalistumisen väliselle jatkumolle. Niitä voitaneen hyödyntää myös nominien muiden taivutussijojen leksikaalistumisen tarkastelussa.

Lähteet

Aineistolähteet

HS = *Helsingin Sanomat*. Verkkoarkisto. <http://www.hs.fi/paivanlehti/arkisto/> (1.10.–10.11.2008 ja 1.–16.8.2012).

KS = *MOT Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy. mot.kielikone.fi. (1.–16.8.2012).

LA = Lauseopin arkisto. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, Turku.

SSIS = MUIKKU-WERNER, PIRKKO – JANTUNEN, JARMO HARRI – KOKKO, OSSI 2008: *Suurella sydämellä ihan sikana. Suomen kielen kuvaileva fraasisanakirja*. Helsinki: Gummerus.

NS = *Nykysuomen sanakirja*. Helsinki: WSOY 1951–1961.

TUOMI, TUOMO 1980: *Suomen kielen käänteissanakirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Verkko-versio. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> (1.10–10.11.2008).

Kirjallisuuslähteet

AHLMAN, ERIK 1933: Adverbeista. – *Virittäjä* 37 s. 137–159.

ALHONIEMI, ALHO 1967: Tilan essiivin jäsentämisestä suomen kielen lauseoissa. – *Juhlakir-*

- ja Kauko Kyyrön täyttäessä 60 vuotta 24.11.1967 s. 31–52. Kirjallisuuden laitoksen julkaisuja 1. Tampere: Tampereen yliopisto.
- 1988: Postpositorakenteiden synkroniaa ja diakroniaa. – *Sananjalka* 30 s. 27–43.
- ANTTILA, RAIMO 1977: *Analogy*. Hague: Mouton de Gruyter.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4., korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- HASPELMATH, MARTIN – BUCHHOLZ, ODA 1998: Equative and simulative constructions. – Johan van der Auwera (toim.), *Adverbial constructions in the languages of Europe* s. 277–334. Berlin: Mouton de Gruyter.
- HAUKIOJA, TIMO 2000: Adpositioista ja relationaalisista substantiiveista. – Anneli Pajunen (toim.), *Näkökulmia kielitypologiaan* s. 88–108. Suomi 186. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HEINE, BERNDT – KUTEVA, TANIA 2007: *The genesis of grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- HEINONEN, TARJA RIITTA 2010: *Kuin*-vertaukset. – *Virtittäjä* 114 s. 348–373.
- HIMMELMANN, NIKOLAUS P. – SCHULTZE-BERNDT, EVA F. 2005: Issues in the syntax and semantics of participant-oriented adjuncts. – Nikolaus P. Himmelmann & Eva F. Schultze-Berndt (toim.), *Secondary predication and adverbial modification* s. 1–68. Oxford: Oxford University Press.
- HUUMO, TUOMAS – OJUTKANGAS, KRISTA 2006: An introduction to Finnish spatial relations. Local cases and adpositions. – Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective. Case, space and person in Finnish* s. 11–20. Amsterdam: John Benjamins.
- 2010: Mikä erottaa muodot *sisällä* ja *sisässä*? ”Synonyymisten” muotojen analyysi. – *Sananjalka* 52 s. 19–45.
- HYNÖNEN, EMMI 2005: Essiivisijaisten predikatiiviadverbiaalien temporaalet, kausaaliset ja konditionaaliset implikaatiot. – *Sananjalka* 47 s. 43–63.
- 2010: *Suomen essiivin non-permanenssinilmaisufunktion kielitypologinen konteksti*. Sivuvaiheen tutkielma. Turku: Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos.
- 2013a: Tarvitaanko suomen syntaksin kuvauksessa erillistä appositioadverbiaalikategoriaa? Esitelmä seminaarissa Språkets funktion. Turku 27.–28.5.2013.
- 2013b: A dialect-based approach to the Finnish essive case. Esitelmä konferenssissa Grammar and context. New approaches to the Uralic languages. Tartto 6.–8.2013.
- (tekeillä): Suomen essiivi. Väitöskirjan käsikirjoitus.
- HÄKKINEN, KAISA 1981: Johtaminen ja leksikaalistuminen. Lingvistin vai tavallisen kielenkäyttäjän ongelmia? – *Sananmuodostuksen ongelmia. Seminaari Seilissä* 3.–4.9.1981 s. 49–67. Publications of The Linguistic Association of Finland. Turku: Suomen kielitieteellinen yhdistys.
- 2002: *Suomen kielen historia 1. Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 69. Turku: Turun yliopisto.
- IKOLA, OSMO 1974: *Lauseenvastikeoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1989: Post- ja prepositioiden rektiosijoista. – *Sananjalka* 31 s. 31–37.
- 2001: *Nykysuomen opas*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen julkaisuja 65. Turku: Turun yliopisto.

- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki: WSOY.
- ITKONEN, ESA 2001: *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. 2. uudistettu ja laajennettu painos. Yleisen kielitieteen julkaisuja 4. Turku: Turun yliopisto.
- 2005: *Analogy as structure and process. Approaches in linguistics, cognitive psychology and philosophy of science*. Amsterdam: John Benjamins.
- ITKONEN, TERHO 1974: Ergatiivisuutta suomessa. – *Virittäjä* 78 s. 379–398.
- JAAKOLA, MINNA 1997: Genetiivin kanssa esiintyvien adpositioiden kieliopillistumisesta. – Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta* s. 121–156. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KARLSSON, FRED 1983: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: WSOY.
- KOSKI, MAUNO 1981: Mitä leksikaalistuminen on? – *Sananmuodostuksen ongelmia. Seminaari Seilissä* 3.–4.9.1981 s. 5–27. Publications of The Linguistic Association of Finland. Turku: Suomen kielitieteellinen yhdistys.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar I. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- 1991: *Concept, image, and symbol. The cognitive basis of grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- 2007: Cognitive grammar. – Dirk Geeraerts & Hubert Cuyckens (toim.), *The Oxford handbook of cognitive linguistics* s. 421–462. Oxford: Oxford University Press.
- LARJAVAARA, MATTI 1995: Savon (n)A-supiini. – Marjatta Palander (toim.), *Murteiden matkassa. Juhlakirja Alpo Räisäsen 60-vuotispäiväksi* s. 132–141. Studia Carelica Humanistica 6. Joensuu: Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta.
- LEHMANN, CHRISTIAN 2002: *Thoughts on grammaticalization*. 2., tarkistettu painos. Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt No. 9. Erfurt: Universität Erfurt. <http://files.professorivo.webnode.pt/200000047-800fd8a61f/Thoughts%20on%20grammaticalization.pdf> (26.10.2013).
- LEHTINEN, TAPANI – LAITINEN, LEA (toim.) 1997: *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta*. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEINONEN, MARJA 2008: Depictive secondary predicates in Finnish. – Gerhard Schroeder, Gerd Hentschel & Winfried Boeder (toim.), *Secondary predicates in Eastern European languages and beyond* s. 167–188. Studia Slavica Oldenburgensia 16. Oldenburg: BIS-Verlag. <http://oops.uni-oldenburg.de/862/>.
- MEILLET, ANTOINE 1921: *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris: Champion.
- NICHOLS, JOHANNA 1978: Secondary predicates. – *Proceedings of the 4th annual meeting of the Berkeley Linguistics Society* s. 114–127. Berkeley: Berkeley Linguistics Society.
- NIRVI, R. E. 1981: *Kiihtelysvaaran murteen sanakirja*. Joensuu: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö.
- NUUTINEN, LIISA 2012: Roheaa räimettä. Kielitoimiston sanakirjan uudissanoja. – *Kielikello* 1/2012 (verkkoversio). <http://arkisto.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=13&aid=2457> (23.6.2013).
- OJUTKANGAS, KRISTA 2001: *Ruumiinosanimien kieliopillistuminen suomessa ja virossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2008: Mihin suomessa tarvitaan sisä-grammeja? – *Virittäjä* 112 s. 382–400.
- ONIKKI, TIINA 1997: Kieliopin ja leksikon rajalla. Paikallissijaiset olotilanilmaukset. – Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta* s.

- 89–120. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001: *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2006: Metonymy in locatives of state. – Marja-Liisa Helasvuo & Lyle Campbell (toim.), *Grammar from the human perspective. Case, space and person in Finnish* s. 67–100. *Current Issues in Linguistic Theory* 277. Amsterdam: John Benjamins.
- ORPANA, TERTTU 1988: *Kuvaus vai kommentti? Tutkimus suomen kielen adjektiivadverbien semanttisesta tulkinnasta*. Opera Fennistica & Linguistica. 2. Tampere: Tampereen yliopisto.
- PAJUNEN, ANNELI 2000: Suomen ominaisuuspredikaatio ja tyyppi *olla sairaana*. – Anneli Pajunen (toim.), *Näkökulmia kielitypologiaan* s. 36–87. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2001: *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomi 187. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PARVINEN, LIISA 1994: Polyseeminen *avoin*. – Pentti Leino & Tiina Onikki (toim.), *Suomen kielen kognitiivista kielioppia 2. Näkökulmia polysemiaan* s. 189–235. Kieli 8. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- PAUNONEN, HEIKKI 1976: Allomorfien dynamiikkaa. – *Virittäjä* 80 s. 82–107.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. 2. tarkistettu painos. Porvoo: WSOY.
- ROSTILA, JOUNI 2004: Lexicalization as a way to grammaticalization. – Fred Karlsson (toim.), *Proceedings of the 20th Scandinavian Conference of Linguistics, Helsinki, January 7–9, 2004*. <http://www.ling.helsinki.fi/kielitiede/20scl/proceedings.shtml> (27.10.2013).
- RYDER, MARY ELLEN 2000: Complex er-nominals. Where grammaticalization and lexicalization meet. – Ellen Contini-Morava (toim.), *Between grammar and lexicon* s. 291–332. Amsterdam: John Benjamins.
- RÄSÄNEN, MATTI 2007: Ovatko oppilaat sairaana vai sairaina? Predikaatiivadverbiaalin luku. – *Kielikello* 2/2007 (verkkoversio). <http://arkisto.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=13&aid=1805> (9.6.–4.7.2013).
- SAARIMAA, E. A. 1930: *Huonoa ja hyvää suomea. Oikeakielisyysohjeita*. Porvoo: WSOY.
- SADENIEMI, MATTI 1943: Post- ja prepositioista ja niiden rektiosta. – *Virittäjä* 47 s. 40–46.
- SALMINEN, TARU 1997: Kvasirakenteen kieliopillistuminen. – Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta* s. 38–65. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2000: *Morfologiasta moniäänisyyteen. Suomen kielen kvasirakenteen merkitys, käyttö ja kehitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SCHROEDER, GERHARD – HENTSCHEL, GERD – BOEDER, WINFRIED (toim.) 2008: *Secondary predicates in Eastern European languages and beyond*. *Studia Slavica Oldenburgensia* 16. Oldenburg: BIS-Verlag. <http://d-nb.info/995792097/34/>.
- SETÄLÄ, EMIL NESTOR 1919: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikouluja varten*. 9. painos. Helsinki: Otava.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 1955–1981.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992–2000.
- TUOMIKOSKI, RISTO 1973: Adjektiivin ja adverbien erosta. – *Virittäjä* 77 s. 199–214.
- UOTILA, EEVA ELINA 2000 [1980]: Asyndeton in the Baltic and Finnic languages. An archaic construction in its typological periphery. – Raimo Anttila & Pirjo Nummenaho (toim.), *Selected loans into Finnish and Baltic-Finnic (and some aspects of Finnish grammar)*. *A memorial volume published on the 60th anniversary of her birth* s. 246–252. Napoli: Istituto

Universitario Orientale.

VILKUNA, MARIA 2000: *Suomen lauseopin perusteet*. 2., korjattu painos. Helsinki: Edita.

WIERZBICKA, ANNA 1988: *The semantics of grammar*. Amsterdam: John Benjamins.

VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO,

VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Verkko-versio. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> (1.10–8.11.2008 ja 1.6.–11.7.2013).

SUMMARY

The lexicalisation continuum of essive-case state-denoting lexemes

In the Finnish case system, the essive case is used to express temporary state (*Hän on opettaja-na ~ sairaa-na* 's/he is a teacher-ESS ~ ill-ESS, s/he is [working as] a teacher ~ [temporarily] ill'). This article examines lexicalised uses of this case. The data consists of 210 lexemes collected from the Syntax Archive (University of Turku), the comprehensive descriptive grammar of Finnish (*Iso suomen kielioppi* 2004, web version) and three dictionaries. Lexicalisation is viewed as a continuum from totally transparent uses of the essive case to opaque lexicalised forms that native speakers of Finnish do not necessarily even recognise as essive forms.

The lexicalisation process is manifested through different indicators that can be either morphological, syntactic or semantic. These indicators are as follows: 1) a stem ending with a consonant, 2) the semantically unmotivated use of a possessive suffix and/or plural marker, 3) the lack of a nominative form, 4) semantic change, and 5) grammaticalisation (noun > adverb > adposition). The article also discusses the uses of lexicalised and unlexicalised forms (*avoim-na ~ avoime-na* 'open-LEX-ESS' ~ 'open-UNLEX-ESS, [temporarily] open'). In many instances, this exceptional meaning of the essive form can, in fact, be one of the productive uses of the case. The author also observes that lexicalised forms sometimes develop analogically for similar uses.

Essiivisijaisten tilanilmausten leksikaalistumisjatkumo

Artikkelissa käsitellään piirteitä, jotka viittaavat essiivisijaisen, tilaa ilmaisevan sanan leksikaalistuneisuuteen. Aineisto (210 lekseemiä) on koottu Lauseopin arkistosta, *Ison suomen kieliopin* verkkoversiosta ja kolmesta sanakirjasta. Leksikaalistumista tarkastellaan jatkumona, jonka toisena ääripäänä ovat täysin läpinäkyvät, leksikaalistumattomat taivutusmuodot. Näissä muodoissa merkitys on osien summa, joka tässä tapauksessa koostuu leksikaalisesta merkityksestä ja essiivin sijatunnuksen siihen lisäämästä tilapäisyyteen tai muutokseen viittaavasta komponentista (*yhtenä* 'tilapäisesti yksi'). Toisen ääripään muodostavat täysin leksikaalistuneet muodot, jotka poikkeavat produktiivisen taivutuksen piiriin kuuluvasta muodosta sekä merkitykseltään että muodoltaan (*ynnä, yhtenään*). Näiden ääripäiden väliin jäävät esimerkiksi vain muodoltaan tai merkitykseltään eriytyneet essiivisijaiset tilanilmaukset (*yhtenä* 'yhdessä').

Essiivisijaisia leksikaalistumisjatkumolle kuuluvia tilanilmauksia voidaan luokitella sen mukaan, millaisia leksikaalistumisindikaattoreita ne sisältävät. Nämä indikaattorit ovat morfologisia, syntaktisia ja semanttisia. Tilanilmauksissa niistä esiintyvät seuraavat: konsonanttivartalon käyttö (*täynnä*), paikallissijaisille olotilanilmauksille ominaiset piirteet eli omistusliite ja monikkomuoto (*yksinään*), nominatiivimuodon puuttuminen (*mäskänä*), merkityksen hämärtyminen (*sikana* 'paljon') ja kieliopillistumisjatkumoon sijoittuminen (*seurauksena*-muodon adpositiokäyttö). Artikkelissa myös vertaillaan muodoltaan leksikaalistuneiden ja produktiivisen taivutuksen piiriin kuuluvien muotojen käyttöeroja (*avoinna* vs. *avoimena*). Tutkimuksen perusteella näyttää siltä, että pelkkä merkitys ei ole välttämättä kovin selvä leksikaalistuneisuuden arviointiperuste, sillä essiivin produktiivinen käyttökin ohjaa tulkintaa usein suuntaan, jossa merkitys ei ole tulkittavissa vartalolekseemin ja essiivin summaksi. Essiivisijaisten leksikaalistumien voidaan myös todeta muodostavan merkityskeskittymiä, jotka perustuvat analogiaan.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
emkahy@utu.fi